ІНФОРМАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ

УРОКИ ГОЛОКОСТУ

№ 3 (79), липень–вересень, 2024 р.

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

СЕМІНАР-ШКОЛА «ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ В УКРАЇНІ: ВИВЧЕННЯ, ВИКЛАДАННЯ, ПАМ'ЯТЬ»
13–17 серпня 2024 р.

Український центр вивчення історії Голокосту у співпраці з Меморіалом «Яд Вашем» (Єрусалим) провів щорічний семінар-школу «Історія Голокосту в Україні: вивчення, викладання, пам'ять».

Протягом п'яти днів учасники мали можливість узяти участь у лекціях, дискусіях, тренінгах, обговореннях, розглянути різноманітні аспекти історії Голокосту на теренах України та Європи, політику тоталітарних режимів, українсько-єврейські взаємини в міжвоєнний період і під час Голокосту, особливості ідеології нацистського антисемітизму, міждисциплінарні підходи до історії Голокосту, інші геноциди Другої світової війни та сучасності, питання історичної пам'яті, вплив війни росії проти України на дослідження, викладання та пам'ять про Голокост та інші актуальні теми.

«Перш за все, для мене такий семінар — це свіжий ковток повітря. Я відчуваю себе серед однодумців, я відчуваю себе важливою, і, що дуже важливо, професійно я відчуваю, що також маю якусь цінність. Спілкування з такими титанами історичної науки — це те, чого не вистачало. Скажу вам чесно, якби у мене був вибір піти ще кудись, ну, звичайно, я б все одно була тут. Я дуже вдячна за такого роду семінар, без пафосу, чесно, це найкращі події в моєму житті, я живу цим, я чекаю цих подій. Я дуже задоволена і рада, що УЦВІГ став частиною мого життя, це мій професійний ріст, це моя мотивація, і це для мене поштовх до розвитку не тільки професійного, а й особистого», — Наталя Сауляк, Вилянська гімназія Томашпільської селищної ради Вінницької області.

Робота в групах

Учасники семінару-школи

«Враження від семінару надзвичайно приємні. Справді важливо в сучасних умовах поглиблювати знання з теми Голокосту, тому що доля євреїв якраз суголосна з нами, українцями, в сучасних умовах, є багато схожого. Важливо шукати шляхи вирішення власне нашого питання, спираючись на історію. Дякую всім лекторам, всім учасникам, які дійсно за цей семінар стали хорошими друзями, знайомими. Дякую за атмосферу, за позитив, за цікавий виклад думок і, найголовніше, як для мене, предметника, за практичні кейси, які буду використовувати у подальшій роботі», — Сергій Гаврилюк, приватна школа «Афіни» м. Києва.

Семінар-школа проходив за фінансової підтримки Міжнародного проєкту «Слідами пам'яті» Єврейської громади Дюссельдорфа, Вааду України та Посольства Держави Ізраїль в Україні.

Інформація УЦВІГ

Пропонуємо вашій увазі відгуки учасників.

***

Занурення в основну тему заходу — актуальність вивчення історії Голокосту в умовах сучасної російсько-української війни — відбувалося за участю шанованих спікерів: Анатолій Подольський, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних та етносоціальних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Київ, Україна); Ноа Сігал, викладачка Міжнародної школи вивчення та викладання історії Голокосту при Яд Вашем (Єрусалим, Ізраїль); Тетяна Батанова, завідувачка відділу фонду юдаїки Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Київ, Україна); Наталія Горбач, кандидат філософських наук, завідувач кафедри української літератури Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна); Петро Долганов, кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки та освітніх інновацій Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, редактор рубрики «Подолання минулого» на сайті журналу «Україна Модерна» (Рівне, Україна); Ольга Лімонова, тренерка УЦВІГ, вчителька історії ліцею «Ерудит» (Київ, Україна); Віталій Нахманович, провідний науковий співробітник Музею історії міста Києва (Київ, Україна); Юрій Ніколаєць, доктор історичних наук, в. о. завідувача відділу політичної культури та ідеології Інституту політичних та етносоціальних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Київ, Україна); Роман Подкур, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії державного терору радянського періоду Інституту історії України НАН України (Київ, Україна); Олена Стяжкіна, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історії України другої половини XX ст. Інституту історії України НАН України (Київ, Україна) та ін.

Заняття проводить Ноа Сігал

Практичне заняття

На семінарі вивчали питання історії Голокосту в Європі та на українських землях; динаміки суспільних відносин під час Шоа (умовність ролей «злочинець» — «жертва» — «спостерігач» — «праведник»); знайомилися з концепцією викладання історії Катастрофи у Міжнародній школі вивчення та викладання історії Голокосту при Яд Вашем, із методами, підходами і викликами до навчання історії Голокосту та їх адаптації в умовах сучасної війни в Україні; обговорювали проблеми історичних паралелей, етичності, коректності та ефективності порівнянь злочинів нацизму, комунізму, рашизму. Ситуативні практикуми, тематичні тренінги й дискусії занурювали учасників у спогади очевидців трагедійних подій Другої світової війни, вчили медіаграмотності, протидії маніпуляціям і пропаганді.

Валентина Ігнатова, завідувачка відділу культури виконкому Центрально-Міської районної у місті ради, м. Кривий Ріг

***

Я рідко коли пишу такого роду коментарі чи відзначаю, які заходи відвідую. Але це той момент, коли емоції переповнюють настільки, що захотіла поділитися...

Неймовірна атмосфера, потужний методичний супровід, чудові знайомства та неймовірний простір креативності! Якби про літню школу написали книжку, вона б розлетілася мільйонними тиражами: з легким київським вайбом, зворушливими емоційними історіями, змістовними заняттями, приємними зустрічами та невимушеною атмосферою!

А ще... Зустріч зі справжніми професіоналами. Неймовірні креативні та сучасні колеги (тільки театр чого вартий). Методична підтримка. Та ще мільйон і одна дрібничка, які формують цінний і якісний пазл!

Ми такі всі різні, але так круто, що всі на одній хвилі!

Окрема подяка Ксенії за прекрасні фото (це єдиний раз, коли подобаєшся собі у всіх ракурсах, а ви знаєте, як це важливо для жінок) і Галині Корнієнко за можливість «поговорити» з диктофоном.

Шкодую тільки про одне — дуже швидко пролетів час. Якщо мова про професійний ріст, розвиток та ідеї, то тільки — Ukrainian Center for Holocaust Studies.

Наталія Сауляк,
вчителька історії, м. Томашпіль Вінницької області
Джерело: допис Наталії Сауляк у Facebook

***

Надія завжди є!

Хоч би в якій ми складній ситуації були, але завжди повинні вірити, що все буде добре. Україна обов'язково ПЕРЕМОЖЕ! Звільнимо окуповані території і нарешті, можливо, зрозуміємо, що «рашка» ніколи не буде нашим товаришем. Історія дуже циклічна, повторювальна, дай Боже, щоб ми це зрозуміли!!

Я завжди дуже вдячний Українському центру вивчення історії Голокосту за натхнення, яке надає їхні заходи. Адже ті лектори, які у нас були, надихнули особисто мене, для моєї подальшої педагогічної діяльності. Ми повинні вчити дітей шанувати свою історію і ніколи не забувати про ті події, які відбувалися на території нашої держави.

Я дуже вдячний нашій команді за досвід, ідеї, якими ми ділилися протягом цієї школи. Ми були КРУТІ Й ДУЖЕ КРЕАТИВНІ! Обов'язково скористаюся досвідом своїх друзів і дякую, що мав можливість презентувати власний досвід.

Дякую Вам за «живе» спілкування!

Євген Мороз, вчитель історії, м. Миколаїв

Джерело: допис Євгена Мороза у Facebook

***

Цей семінар — важливий етап у моєму професійному розвитку, що дав змогу значно поглибити знання про одну з найбільш трагічних сторінок історії людства.

Протягом п'яти днів я мала можливість ознайомитися з новітніми дослідженнями у сфері історії Голокосту, дізнатися про сучасні підходи щодо викладання цієї теми в школах, а також обговорити питання збереження пам'яті про жертв з експертами, колегами з різних регіонів України та держави Ізраїль.

Людмила Тоболіна, вчителька літератури, Київ — Харків

Джерело: допис Людмили Тоболіної у Facebook

***

13–17 серпня у Києві пройшов всеукраїнський освітній семінар-школа «Історія Голокосту в Україні: вивчення, викладання, пам'ять», який проводив Український центр вивчення історії Голокосту. Дякую організаторам за цікаву тематику занять, колегам-учасникам за настрій і співпрацю)))

Тетяна Кирпа,
вчителька історії, м. Херсон

Джерело: допис Тетяни Кирпи у Facebook

***

Незабутній тиждень разом з учасниками школи-семінару!

Вдячна Ukrainian Center for Holocaust Studies за унікальний, різноманітний зміст, експертність, емоційність, чудову організацію!!!

Ірина Самойлова,
вчителька історії, Київ — Енергодар

Джерело: допис Ірини Самойлової у Facebook

***

Пані Лірон Фінкельштейн, заступниця Посла Держави Ізраїль в Україні, привітала учасників семінару, наголосивши на його важливості, та висловила подяку дослідницькому центру: «Одна з речей, яку ми сказали після Голокосту, була обіцянка: "Ніколи знову". Після 7 жовтня я можу сказати, що "ніколи знову" відбувається саме зараз. 7 жовтня, коли ХАМАС напав на Ізраїль, стане днем, коли було вбито найбільшу кількість євреїв з часів Голокосту». Наприкінці свого виступу пані Лірон запевнила, що Ізраїль зможе досягти своїх цілей, повернути мир на свої кордони, свій народ додому і все відбудувати.

Інформація Посольства Держави Ізраїль в Україні

НАУКОВІ ПОДІЇ

ФОРМА ІЗ СЕНСАМИ: ЯК ДОСЛІДЖУВАТИ СПАДЩИНУ КОРІННИХ НАРОДІВ, УНИКАЮЧИ КОЛОНІАЛЬНИХ ШТАМПІВ

Круглий стіл «Спадок корінних народів Криму: нові перспективи дослідження» (*серпень 2024 р.***)**

До Дня корінних народів у Скарбниці Національного музею історії України відбувся круглий стіл «Спадок корінних народів Криму: нові перспективи дослідження». Організаторами виступили Скарбниця, Таврійський національний університет імені Володимира Вернадського і Центр дослідження міжетнічних відносин Східної Європи.

Міжнародний день корінних народів світу за рішенням Генеральної асамблеї ООН 1994 р. припадає на 9 серпня. За оцінками міжнародних експертів, які навів модератор заходу Андрій Іванець, у світі проживають 476 мільйонів представників корінних народів, тобто близько 6 % усього населення. Пам'ятна дата має нагадувати світу про велику кількість народів, які є важливою частиною людства, створюють унікальні культурні цінності й традиції, але нерідко перебувають під загрозою та потребують підтримки.

Учасники круглого столу

Під час круглого столу в Скарбниці обговорювали й такі загальні теми, як представлення спадщини корінних народів у музеях, конкретні приклади збереження та переосмислення цієї спадщини. Публікуємо конспект із ключовими думками, які озвучили в межах заходу.

Із якими проблемами стикаються представники корінних народів України

(Із виступу Андрія Іванця, кандидата історичних наук, провідного наукового співробітника Національного музею Голодомору-геноциду)

В Україні проживають три визнані законом корінні народи — кримські татари, караїми і кримчаки. Вони сформувалися на території Криму, більшість їхніх представників мешкає на півострові. І українці, і кримські татари, і кримчаки, і караїми є етнічними спільнотами, сформованими на території України. Тобто корінні народи — це частина автохтонних.

Андрій Іванець. Фото з архіву спікера

Науковці та правники досі дискутують, як юридично правильно визначити, що таке корінний народ. За Законом «Про корінні народи України», ухваленим 2021 року, корінні народи є автохтонними етнічними спільнотами, які сформувалися на території України; мають самобутні мову й культуру; традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи; усвідомлюють себе корінним народом України; є етнічною меншиною та не мають державних утворень за кордоном.

Найбільшим корінним народом України є кримські татари, близько 300 тисяч осіб проживають в Україні, кілька десятків тисяч досі перебувають у місцях вислання 1944 року, є діаспори в Румунії, Туреччині й інших країнах, зокрема в Європі та США. За останнє десятиріччя українське суспільство значно просунулося в усвідомленні цінності історії кримськотатарського народу. Є відповідні зміни в освітніх програмах, представники кримськотатарського народу присутні в українському політикумі. Значно менше українці знають про караїмів і кримчаків.

Під час круглого столу «Спадок корінних народів Криму: нові перспективи дослідження»

Поза тим, за всеукраїнським переписом 2001 року, в Україні налічувалося близько 1200 караїмів, з них у Криму проживали менше ніж 700. Це ставить під загрозу існування цієї спільноти. Така ситуація склалася і в кримчаків, яких раніше називали кримськими юдеями або євреями. Перед Другою світовою війною їхня чисельність становила близько 10 тисяч осіб, а наприкінці 1940-х років після нацистського геноциду в Криму залишалося орієнтовно 700–800 кримчаків. За переписом 2001 року, на півострові зафіксували трохи більше ніж 200 кримчаків, загалом в Україні — 400 представників цієї спільноти.

Три корінні народи мають певні подібності в мовах, але всі вони дуже відрізняються за релігійною ідентичністю. Кримські татари сповідують іслам, кримські караїми — караїмізм, кримчаки — рабиністичний юдаїзм.

Два корінні народи України у XX столітті пережили геноцид. Кримські татари зазнали депортації та насильницького й дуже тривалого (майже пів століття) утримання в місцях вислання. Кримчаків під час Другої світової війни винищували нацисти: за різними оцінками, загинули 75–80 % представників цієї спільноти.

Нині Крим уже понад десять років окупований росіянами. До найбільш дискримінованих спільнот на півострові належать кримські татари. Повномасштабна агресія вкрай негативно позначилася й на караїмах в Україні. Після окупації Криму вони зосередили активність у Мелітополі. Після окупації і цього міста 2022 року спільнота караїмів знову зазнала втрат, її представники розсіяні, втрачаються культурні цінності й зв'язки.

Спадщина корінних народів у музеях: від чого потрібно відмовитися, а чого варто вчитися

(Із доповіді «Спадщина корінних народів у музеї. Її осмислення та репрезентація» Олексія Савченка, кандидата історичних наук, провідного наукового співробітника Скарбниці)

Іноді спадщину порівнюють з айсбергом, де найвища частина — це матеріальні прояви, умовні національні костюм, їжа тощо. А під водою прихована величезна брила — світогляд, релігійні практики, аспекти повсякдення, непомітні на перший погляд.

Олексій Савченко. Фото з архіву спікера

Понад століття музейники й науковці дискутують, як репрезентувати спадщину корінних народів. Кожному історичному етапу притаманні певні тренди. Музеї починалися з нагромадження речей як результати колекціонування, етнографічних експедицій, колоніальних війн і здобуття трофеїв. І багато сучасних дослідників зауважують, що культура корінних народів часто **есенціалізується**. Тобто ці спільноти показують застиглими в періоді проведення етнографічних експедицій. Умовно колекція формувалася в XIX — на початку XX століття, і розвиток корінних народів нібито на цьому й зупинився. У межах таких колоніальних трендів звикли представляти культури корінних народів винятково як фольклор чи національну кухню. Тоді як метрополія — це про прогрес, індустріальний розвиток, промислову революцію.

Доходить до абсурду, коли предмети **дематеріалізуються**, позбавляються первинних сенсів і значень, якими наділяли ці предмети носії культури. Тобто спадщина корінних народів потрапляє до музею та нерідко може втрачати культурний, релігійний, соціальний контексти. Для прикладу, на початку XX століття умовний етнограф міг поїхати до Криму. Там він обміряв місцевих, наділяв їх певними рисами, фіксував їхній фольклор. Із часом колекція, яку він привіз із собою, набуває певних контекстів, і за її допомогою ілюструють політичні тренди, не завжди очевидні. Таким був російський погляд на історію кримських татар: є цивілізаційний вплив колоністів, із якими асоціюються всі позитивні зміни, а Крим у їхньому уявленні — це плавильний котел для десятків націй, де постав універсальний «корінний кримчанин» без національної ідентичності.

У радянському союзі сформувалися законодавство й певні тренди щодо репрезентації різних культур і народів, які продовжують існувати нині. Наприклад, культові предмети **естетизувалися**. Тож цінність ікони чи певної культової речі визначало не її культурне, сакральне, символічне значення, а наявність дорогоцінного металу. Отже, поруч зі штучною культурною ієрархією вибудовувалася ієрархія матеріального: дерев'яний експонат апріорі гірший за срібний, а срібний — за золотий. Це закріпилося у сприйнятті, і ми із цим боремося.

Коли кримські татари приходять на виставку «MIRAS. Спадщина» у Скарбниці й роздивляються артефакти, то

На виставці «MIRAS. Спадщина» у Скарбниці Національного музею історії України

Фес із колекції громадської організації «Алєм»

звертають увагу не на матеріал. Вони можуть згадувати, що подібні речі були в їхній родині, щось використовували на весіллях, а щось тісно асоціюється з родинним колом. Тому дуже важливим є **право на саморепрезентацію**, коли представникам корінних народів надають можливість у музейному просторі говорити від своєї громади і «взаємодіяти» з предметами. Так відкриваються культурні контексти, це стимулює представників корінних народів досліджувати та зберігати свою ідентичність і спадщину: вони діляться спогадами, шукають сімейні фотографії. Це важливо, бо депортація призвела до втрати повсякденних речей: посуду, родинних непостановочних фото тощо.

Ще один аспект представлення спадщини корінних народів — **соціальні зв'язки**. Коли згадують про певну національну кухню, часто йдеться винятково про зовнішні речі. Наприклад, ми з партнерами з громадської організації «Алєм» ініціювали внесення кавової традиції кримських татар до переліку нематеріальної культурної спадщини України. Нині на публічних заходах люди запитують, чим відрізняється рецептура кримськотатарської кави від іншої. У цьому питанні закладено неправильне бачення. Бо суть насамперед полягає не в інгредієнтах, а в соціальному контексті: який ритуал супроводжував споживання кави, яке значення ця традиція мала для спільноти, яке місце ця культурна практика посідає в середовищі носіїв культури.

Спадщина корінних народів — це не про минуле, а про сучасне. Також це — не про політичні тренди, а про самоідентифікацію та можливість тримати зв'язок із минулим. Різні культури можуть мати національні страви з однакових інгредієнтів. Паляниця та хліб із магазину — це різні «агрегатні стани» борошна й води. Багато різних культур мають головний убір фес. Але кожна спільнота створює свій контекст для цих предметів, страви чи культурної практики. Це те, що проводить межу між різними національними культурами. Саме взаємозв'язок форми і змісту створює культурні сенси.

Як матеріали про Голокост можуть допомогти в дослідженні історії караїмів і кримчаків

(Із доповіді «Shoah Foundation інтерв'ю як джерело для вивчення історії караїмів в Україні» Юрія (Аміра) Радченка, кандидата історичних наук, завідувача кафедри кримськотатарської та східної філології Таврійського національного університету імені Володимира Вернадського, директора Центру дослідження міжетнічних відносин Східної Європи)

Зазвичай джерела про Шоа використовують тільки дослідники єврейської історії. Але ці матеріали можуть міс-

тити інформацію про значно ширше коло тем: радянізацію, репресії, Голодомор тощо. Організація Shoah Foundation почала записувати інтерв'ю зі свідками Голокосту й тими, хто пережив цю трагедію, 1994 року. Нині в її колекції близько 57,5 тисячі свідчень із 70 країн на 45 мовах. Насамперед це інтерв'ю з людьми, які пережили Голокост: євреями, зокрема ашкеназами (вихідцями з Європи), караїмами, кримчаками. Також учасники проєкту опитували свідків Єгови й гомосексуалів, яких переслідували нацисти; Праведників народів світу, які рятували євреїв під час нацистської окупації.

Юрій (Амір) Радченко. Фото з архіву спікера

Окрім досвіду переживання Голокосту, ці інтерв'ю зачіпають також теми довоєнного життя. Часто йдеться про досвід людей, народжених у 1920–1935 роках. У таких спогадах цікаво відображені залишки громадського життя: ще працювали караїмські кенаси, які в СРСР до кінця 1920-х років поступово перетворили на караїмські клюби. Ця ситуація була подібна до тієї, з якою стикнулися ашкенази: влада домагалася створення секулярної культури.

За радянських часів євреї-ашкенази й караїми жили переважно у двох світах: у Польщі й у радянському союзі. Політика, яка провадилася в обох країнах, впливала на ідентичність цих спільнот. Формування караїмської ідентичності доволі добре відображено в інтерв'ю, записаних Shoah Foundation.

Також завдяки цим матеріалам можна досліджувати народний караїмський юдаїзм (караїмізм). Деякі свідчення містять інформацію про те, як люди, позбавлені доступу до канонічних і нормативних практик релігії, переймали певні знання в дитинстві від дідусів і бабусь. У частині свідчень є записи фольклору тюркською мовою, який пригадували герої інтерв'ю.

Тематика Голокосту виступає одним із центральних сюжетів інтерв'ю Shoah Foundation. У записах із караїмами порушено цікаву проблематику: як вони доводили, що не належать до єврейської громади. Також можна знайти важливі свідчення про відносини між караїмами й ашкеназами, поляками, українцями, росіянами та кримськими татарами. Такий напрям підштовхує і до пошуків кримських татар — Праведників народів світу. Депортацію кримськотатарського народу 1944 року теж може бути відображено в таких розмовах.

Під час круглого столу «Спадок корінних народів Криму: нові перспективи дослідження»

У контексті повоєнного життя означені інтерв'ю дають інформацію про асиміляцію кримських караїмів, їх поступове зникнення, що ми спостерігаємо й нині. На початок повномасштабної війни за релігійним караїмським правом в Україні проживало кілька людей. Усі інші представники спільноти — нащадки караїмів, які живуть в Україні.

Отже, інтерв'ю Shoah Foundation можуть дати важливі свідчення не лише про Голокост, а й про корінні народи України. Складність полягає в тому, що в Україні доступ до цих матеріалів дуже обмежений. Значно більше простору для роботи з ними можна отримати в дослідницьких установах Західної Європи, США й Ізраїлю.

Чим унікальна Песахальна Агада кримчаків

(Із доповіді «Песахальна Агада як настільна книга: Агада кримчаків актуальна на весь рік» Біньяміна Мініча, рабина громади «Даніель» у Яффо, докторанта кафедри єврейської філософії в університеті Бар Ілана, Рамат Ган, рабинський бейтмідраш Хар-Ель, Єрусалим, активіста кримчацької громади в Ізраїлі)

Нині більшість кримчаків мешкає в Ізраїлі. На жаль, поїхати до Криму для нас — неможливо. Ми намагаємося ро-

Біньямін Мініч. Фото з архіву спікера

бити щось удома, щоб зберегти те, що дійшло до нас. Так, наша громада в Ізраїлі планує видати кримчацьку Песахальну Агаду. Загалом Песахальна Агада є однією з найдавніших єврейських книжок. Цю збірку релігійних текстів було створено 17–18 століть тому, її написано івритом та арамейською мовою. Збірник використовують лише раз на рік, напередодні свята Песах.

На початку XX століття кримчаків, імовірно, було найбільше в історії — близько 10 тисяч. До цього (у 1866–1899 роках. — *Ред.*) у Криму працював рабин Хаїм Хезекія Медині, який зробив великий внесок у розвиток кримчацької освіти для євреїв-рабинітів (тобто тих, хто сповідує рабиністичний юдаїзм. — *Ред.*). Потім Хаїм Хезекія Медині залишив Крим і поїхав до Землі Ізраїлю. Кримчаки залишилися без духовного лідера. Вони намагалися зберегти те, що було досягнуто за попередні тридцять років. Вирішили, що допоможе в цьому видання книг.

Надрукувати книгу, яка потрібна раз на рік, — не найрозумніше бізнес-рішення. Переклад Песахальної Агади кримчацькою мовою зробили великим суспільним проєктом. Кошти на видання дали близько 100 осіб — перелік їхніх імен надруковано в книзі. Також наприкінці цієї збірки додали словник кримчацьких слів із перекладом арамейською мовою. Не дуже зрозуміло, що саме мали вивчати за допомогою цього словника: арамейську й іврит через кримчацьку чи навпаки? Але це зробило видання актуальним протягом усього року, його можна було використовувати в початкових школах. Також ця Песахальна Агада містить тексти кримчацькою мовою — коментарі з різних рабиністичних текстів.

Через двадцять років після появи друком цієї Песахальної Агади радянська влада заборонила кримчацькі школи. Ще за двадцять років, після Шоа, у живих залишилося менше ніж 2 тисячі кримчаків. Нині кримчацька Песахальна Агада є чимось майже археологічним. Вона стосується спільноти, яка майже зникла. Але як людина, яка походить із кримчацької родини, я намагаюся дивитися на це як на можливість створити щось нове на основі того, що було. Щоб мої діти, які, як і я, не розмовляють кримчацькою мовою, могли зберегти цю спадщину в новому форматі. Це повертає нас до першопричини появи Песахальної Агади: її створили, щоб євреї могли розповідати наступному поколінню про свій вихід із єгипетського рабства.

***

Підсумовуючи роботу круглого столу, Олексій Савченко підкреслив, що самоідентифікація — один із ключових факторів, який визначає корінний народ. Також корінні народи — це про безперервну традицію, а не про віднайдену. Тому першість у визначенні ідентичності етнічних спільнот, а також їхніх звичаїв належить самим носіям культури. Це те, що не «віднаходиться».

Україна здійснила великий крок в осмисленні спадщини корінних народів. Самі українці мають колоніальний досвід — ми теж зазнали стирання ідентичності, депортацій, репресій. Українська культура теж «фольклоризувалася», витіснялася на периферію різних імперій, «у село». Тому українці мають емпатію до корінних народів. Ми виявляємо солідарність зі спільнотами, які сприймають Крим як свою батьківщину. І публічні зустрічі та виставки, створені в діалозі з представниками корінних народів, допомагають нам дізнаватися більше одне про одного, а також створюють нові культурні сенси.

Підготувала Марія Прокопенко

Джерело: Національний музей історії України

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИЖКИ «ПЛАКАТИ ВОЄННОГО ЧАСУ» І ВІДКРИТТЯ ВИСТАВКИ

(22 серпня 2024 р., м. Львів)

22 серпня 2024 р. в музеї «Територія Терору» відкрили вуличну виставку просто неба і презентували книжку «Ukrainian Wartime Posters / Плакати воєнного часу».

Модерувала подію директорка музею «Територія Терору» Ольга Гончар. Долучилися до відкриття автори-художники — Михайло Скоп і Олександр Грехов. Онлайн доєдналися Олена Сперанська, авторка проєкту, Геннадій Козуб, куратор проєкту, і Ольга Муха, кандидат філософських наук. Також вдячні усім нашим гостям, які завітали до Музею.

Проєкт «Плакати воєнного часу» — це зібрані графічні твори сучасних українських художників, які документують російські воєнні злочини під час повномасштабного вторгнення. Це спільний мистецький проєкт ГО «Спілка дослідників сучасного мистецтва» і Департаменту культури і туризму Запорізької міської ради. На сьогодні організовано й успішно реалізовано 24 виставки «Плакатів воєнного часу» у місті Запоріжжя, ювілейна, 25-та, відбулася у Львові. Також плакати було презентовано на міжнародній арені — три виставки у США, дві в Берліні та одна в Лондоні.

Вулична виставка в музеї «Територія Терору»

Ознайомитися з роботами художників, які створено під час активних бойових дій на території України, можна на музейній площі до 22 листопада 2024 р.

Джерело: допис на сторінці музею «Територія Терору» у Facebook

ПРОЄКТ «“ЗВІЛЬНЕНІ” ПРОТИ ВОЛІ»

(Закінчення, початок див. у інформаційно-педагогічному бюлетені Українського центру вивчення історії Голокосту «Уроки Голокосту» № 4 (76), жовтень — грудень 2023 р. і № 2 (78), квітень — червень 2024 р.)

«МИ В СКАЛІ ПОЧИНАЛИ НАШЕ ЖИТТЯ, НАПЕВНЕ, ТУТ ЙОГО І ЗАВЕРШИМО»

Червневої погожої днини в старому парку селища тихо линула бесіда з жінкою, яка вирвалася з маріупольського пекла. Для місцевих вона не чужа. У 1988–1996 рр. із чоловіком мешкала в Скалі-Подільській. Він служив офіцером у військовій частині, вона працювала вчителькою в школі військового містечка. Потім родина переїхала до рідного Маріуполя, де в подружжя народилося двоє діток (зараз уже 22-річна донька і 18-річний син). Повномасштабна війна, яка розпочалася 24 лютого, позбавила їх усього: дому, роботи, навчання, і наша співбесідниця знову опинилася в містечку, де минала її молодість.

Моє становлення

— Звати мене Олена Хохлова. Ми з чоловіком — корінні маріупольці. У сімейному колі жартуємо, що з першого класу разом, бо ж однокласники. Після завершення школи я здобула професію вчителя хімії та біології в Донецькому університеті. Мій чоловік завжди мріяв бути військовим, тому вступив до Кам'янець-Подільського військового училища. Далі була служба у військовій частині Скали-Подільської. Коли розпадався СРСР, ми мали можливість вибирати: залишитися в Україні, чи переїхати до Росії. Ми свідомо вибрали Україну, бо відчували себе українцями.

Мій батько, уродженець селища Кулебівка під Новомосковськом, що на Дніпропетровщині, завжди мені наголошував: «Ми козацької крові!».

Мама моя за національністю — грекиня, походила з кримчан-переселенців, яких депортувала ще Катерина ІІ наприкінці XVIII століття. Під Маріуполем було грецьке селище, там вона і народилася.

Становленням моєї ідентичності я завдячую батькові. Але остаточно відчула себе українкою вже в Скалі. Саме тут я почала розмовляти українською мовою, тут почула правду про Голодомор, про бандерівців, про депортації до Сибіру. У моїх друзів-педагогів тоді ще були живі дідусі й бабусі, які розповідали, як перекидали хліб на «радянський» берег Збруча, де лютував голод, яким був опір місцевого населення так званій радянізації. А остаточно перевернув мою свідомість перегляд фільму «Останній бункер» у тодішньому будинку офіцерів.

Родина Хохлових. Січень 2022 року, Маріуполь

Повернувшись додому в Маріуполь, довго ще старалася говорити українською, хоча середовище врешті-решт зробило своє. Проте ще й досі вживаю улюблені «шухляда» та «мешти». Пробувала розповідати друзям і знайомим про історичні події, що відбувалися на заході України, та мало хто мене тоді розумів. Не вірили, впливали стереотипи.

2014 рік

У червні 2014-го ми з чоловіком почали активно волонтерити. Тоді в Маріуполі громадський сектор кипів: кожен визначався, на чиєму боці. Ми, звісно, одразу заявили свою проукраїнську позицію. Життя закрутилося навколо мітингів, майдану в центрі міста, а далі — систематичної підтримки наших Збройних сил. На той час забезпечення армії було мізерним: воїни захищали місто, умовно кажучи, в тапочках. Ми возили їм воду, сигарети, чай, каву. Наша волонтерська жіноча група мала назву «Кікімори», бо ми виплітали захисне спорядження для снайперів і розвідників 503-го батальйону морської піхоти, 36-ї бригади. Я навіть отримала грамоту за волонтерську діяльність від тодішнього міністра оборони!

Упродовж 2014–2022 років контакти з населенням окупованих територій не припинялися. Люди звідти приїжджали до нас забирати пенсії та інші соціальні виплати, купувати продукти. На мою думку, політика щодо окупованих територій упродовж восьми років була помилковою: люди звідти отримували по дві пенсії, їх ніхто не перевіряв, коли вони в'їжджали на підконтрольну Україні територію. Кошти направлялись нераціонально, і державі краще було б спрямувати їх на створення умов для тих, що з окупованих територій перебиралися на українську сторону.

У ці роки Маріуполь шалено розвивався й перетворився на успішне місто: фонтани, дороги, школи, дитячі садки, міський транспорт, оновлені каналізаційні труби в місті, завершувалася реалізація проєкту з очищення води. І все це відбулося завдяки реформі децентралізації. Та до будівництва чи реконструкцій бомбосховищ керівництво міста поставилося легковажно, люди були неготові до нападу, хоча за 20 км від нас вже починалися окуповані території.

Тривожну валізу ми тримали напоготові у 2014–2018 роках. Потім розслабилися, та в грудні 2021 я почала збирати її знову. Дітям наказала зробити те саме.

Початок кінця

24 лютого о 02:30 я почула важкі вибухи. Ми, маріупольці, сприйняли їх з упевненістю, що відіб'ємося, як у 2014 році. «У нас, — думали ми, — надійна оборона. У нас азовці, у нас морпіхи, все буде добре».

Перші ночі війни, проведені в коридорі маріупольської квартири, на підлозі – 83-річна мати Олени Хохлової

Кімната у квартирі Хохлових після бомбардування Маріуполя 10 березня 2022 року

О 05:30 зателефонував син (студент Харківського університету) і повідомив, що бомблять Харків. Мій чоловік одразу прийняв рішення йти воювати. У 2014 році він не пішов, бо у мене була важка операція і довга реабілітація, а діти були ще малі. Тепер же він мені сказав: «Ти можеш навіть нічого не говорити, я збираюся». Я нічого і не говорила. Він зібрався і пішов. Вступив у спецзагін при місцевій поліції. Оскільки багато співробітників поліції вийшли з міста (деякі втекли, частина отримала наказ від свого командування виїхати на підконтрольні території; потім був наказ повернутися, та багато вже роз'їхалися), тож спецзагін виконував їхню роботу.

Було дуже важко, чоловік забігав додому на пару хвилин переодягнутися. Ми з 83-річною мамою залишилися в нашій квартирі вдвох, донька зі своїм хлопцем мешкали в іншому районі міста, син перебував у Харкові. Спали ми в коридорі, бо обстріли тривали постійно...

Блокада

...Із 28 лютого покинути місто вже було неможливо, нас замкнули в кільце. З 1 березня пропав мобільний зв'язок, я заледве встигла потелефонувати синові в Харків, йому саме в цей день виповнилося 18 років. Електрики, тепла теж не стало, але до 5 березня ще було газопостачання. На вулиці стояв 10-градусний мороз. Зранку 6 березня випав сніг. Ми з сусідкою збирали його і несли в квартири, та він не танув, бо температура в приміщеннях не перевищувала 3–5 градусів тепла. Щоб приготувати теплу страву, люди почали виходити на вулиці і палити вогнища. І все це під постійними обстрілами. «Прилітати» почало вже впритул до нашого будинку.

8 березня чоловік зробив нам із донькою подарунок: на дві години відвіз мене побачитися з Ксюшею. Коли я їхала в машині, то не впізнавала своє місто: половини його вже не було, лише суцільні руїни! Ми відвезли доньці продукти й поспілкувалися, сидячи в підвалі її будинку.

Приблизно з 3 березня над містом почали кружляти літаки. Це відбувалося щодня о 5–6-й ранку, можна було звіряти годинники. Найстрашніші серед усіх видів зброї саме літаки. Коли вони з'являються, то від гулу здається, що ти божеволієш, і в руках себе тримати просто неможливо.

10 березня о 6:30 прилетіла перша бомба і впала у фундамент будинку. Якраз в цей час прийшов чоловік переодягнутися і приніс нам воду. Він забіг у квартиру і крикнув: «Лягайте, лягайте, лягайте!». В ту ж секунду з вікон полетіли друзки скла. Одразу засвистіла друга бомба і впала з іншої сторони будинку прямо біля під'їздів. Перші поверхи знесло повністю.

Ми жили на шостому поверсі, у нас вибило всі вікна, балконні і внутрішні рами з дверима теж повилітали й змістилися, шафка зі взуттям склалася, балкон із продуктами знесло повністю. Як стихло, я визирнула з вікна: у дворі залишилася жахлива вирва діаметром у 10 метрів. Земля залетіла аж в квартиру, величезне дерево застрягло гіллям у будинку, а корінням назовні, просто на 5-му поверсі під нами.

На щастя, ніхто тоді не загинув. То був ранок, більшість жителів ще спали й тому перебували далеко від вікон. Усі знали, як поводитися: хто спав у ванній, хто в коридорі, а хто, взагалі, на сходовому прогоні й біля ліфта.

Вирва від бомби, яка утворилася під будинком Олени Хохлової після бомбардування Маріуполя 10 березня 2022 року

Будинок Хохлових у Маріуполі восени 2022 року (вікна, обведені коректором, – квартира Хохлових)

Чоловік одразу ж прийняв рішення перевезти нас до доньки в надійне укриття під її будинком. Мою собаку вдарило в ногу шафкою, я думала, що її взагалі паралізувало. Нашу тривожну валізку з документами придавило, ми так і не змогли витягнути її з-під завалу. Тож я з мамою, яка пересувається за допомогою палички та погано бачить і чує, з собакою (та їжею для неї), прихопивши дві тоненькі ковдри, переїхали до доньки.

11 березня в нашому районі вже були кадирівці, тож повернутися по сумку з документами не вдалося. Вони впритул під'їжджали до будинків і, граючись, стріляли, як у тирі.

Після бомбардування 10 березня в нашому будинку залишилася придатною для життя одна квартира, там перебувала моя знайома. Вже коли з'явилась можливість, я до неї писала: «Наталю, як ви там весь цей час пережили?». І отримала відповідь: «Було холодно й страшно...».

Уже тепер днями мені написав інший сусід: «Наш будинок вони визнали аварійним, тому підключати його до електропостачання, води та газу не будуть, і взагалі стоїть питання, що далі з ним робити... Можуть навіть знести. По вашому стояку обвал з 9-го на 8-й поверх і вода струмками до першого... Плюс сажа, та й по всім стоякам плити підскочили і з'явились щілини... Я не знаю, як він взагалі не рухнув».

До 16 березня ми перебували в підвалі у доньки. Це було пекло. Бомбили безперервно ще з 8 березня (саме тоді розбомбили маріупольський пологовий). Коли чоловік перевозив мене до Ксюші, я впала в істерику. Кричала, що там моя квартира, мої речі! Чоловік мене приводив до тями словами: «Лєна, ти жива, а там люди мертві!». Він мав на увазі бомбардування пологового. Бо сам допомагав розбирати там завали.

Із мамою і донькою ми перебували шість діб у підвалі в повній темряві на маленькому клаптику доріжки, накриваючись тоненькими ковдрами, прихопленими з дому. Моя мама взагалі не могла виходити, а ми з Ксюшею на короткий проміжок часу піднімалися в її квартиру по їжу чи ще по щось.

Із кожним днем ставало все гірше. Нас бомбили вже безперестанно. Ми навчилися визначати відстань вибухів по гуркоту, рахували, що за один раз можуть скинути до чотирьох бомб, а далі ми мали 10 хвилин, щоб перебігти в безпечне місце. В такому режимі і їсти варили, і дрова рубали.

Найбільшою проблемою була вода. Машину, яка від міськради розвозила воду, якоїсь ночі спалила ДРГ. Люди почали ходити до криниць, і саме тоді по них окупанти прицільно стріляли з градів. Тому біля криниць завжди хтось гинув.

Тіла лежали накритими прямо в дворах, на дорогах. У ті дні мороз сягав 12 градусів, тому самотужки викопати могили було нереально. Тим більше, що тривали постійні бомбардування, які теж унеможливлювали поховання. Добре хоч за мінусової температури трупи не розкладалися.

Якось ми з донькою вийшли викинути сміття. А сміття гори! Я ще сказала: «Це зараз холодно, а що буде далі з приходом тепла?». Враз почалося бомбардування. Ми побігли до під'їзду. Я інстинктивно прикрила її спиною, адже вона молода, їй ще жити треба! Забігла в під'їзд, полетіло скло від ударної хвилі, я розвертаюся і бачу, що доньки немає! В мене почалася істерика, я закричала! А вона, бідненька, як бігла, то впала і закотилася під машину. Впритул ліг осколок від граду. Зовсім близько вбили чоловіка, а трьох поранили. Швидку викликати неможливо, бо немає зв'язку. Люди бігали, шукали транспорт, лежали поранені, їм потрібна була допомога, а допомогти змоги не було. В усіх дворах та ж картина. Це неможливо описати, це неможливо переказати, це апокаліпсис!

Виїзд

...15 березня прийшла звістка, що відкрили зелений коридор для виїзду з міста. Всі мешканці укриття почали збиратися в дорогу. А ми не знали, що нам робити: машина залишилась біля нашої квартири, там бої, туди неможливо повернутись. Чоловіка не було, я наказала доньці вибиратися, а та відмовилася без нас їхати навідріз.

Хлопець моєї доньки знайшов вихід: у нас було багато моряків, які пішли в рейс ще до війни і не встигли повернутися. Їхні дружини з дітьми хотіли виїхати, мали власні авто, але водити не вміли. Він домовився з однією такою сім'єю, сів за кермо, ми всі — в салон, і 16 березня о 6-й годині ранку виїхали з Маріуполя.

Їхали наче в якомусь американському фільмі катастроф. Мій Маріуполь! Скло, вирви, трупи... В нас було таке поняття в місті «стрєлка» — пряма дорога в порт, туди ж сходилися всі основні траси. Так от, 16 березня машин було стільки від цієї стрілки і до с. Мангуш (а це 25–27 км), що одна одної торкалися, і так вздовж. Цей шлях ми долали з 9-ї години ранку і до 17-ї вечора.

Проїхали чотири блокпости. В Мангуші наша машина поламалася. Що робити? До кого звертатися? Я все життя буду дякувати жінці на ім'я Ірина, яка дала нам притулок на ніч. Переночувавши, ми добралися до другого кінця села, де жив мій брат. Як виявилося, машина не підлягала ремонту, тому я на останні 100 доларів, які приберегла як подарунок синові на 18-річчя, найняла перевізника. Він доправив нас до Бердянська.

Дорогою наше авто зупиняли разів десять. Спочатку це були блокпости «деенерівців», на останньому стояли буряти. І кожного разу роздягали чоловіків у пошуках слідів на тілі, які б вказували на їхню належність до «нацистів». А ще, яке рафіноване у них знущання: в машині перед нами була дитина, підходить до неї окупант і простягає цукерочку! «Ну яка ж ти тварина, — думаю, — забрав у малечі все: дитинство, садочок, дім, улюблені іграшки — і цукерочку простягаєш».

У центрі Бердянська, вже тоді окупованого, волонтери організували штаб із вивезення маріупольців до Запоріжжя. Всюди треба рухатися, а мама вже не встигає, втомилася. Тут під'їхали автобуси. Ми думали, що все буде якось зважено: спочатку люди похилого віку, мами з дітьми. Та де! Розпочався справжній штурм! Мені здавалося, що автобус перекинуть. Люди звіріють у таких умовах...

Із тяжкою бідою рушили. Мені притиснули ногу, мама — ледь жива. Моя донька стояла в дорозі добу! А ще ж на кожному блокпості треба вийти на огляд. Під Василівкою, недалеко від Запоріжжя, росіяни накрили нас градами. Після завершення обстрілу прийшли наші і кажуть, що поїдемо аж зранку, поки сапери не перевірять дорогу на предмет замінування. Довелося ночувати в полі на тріскучому морозі.

16 березня ми виїхали з Маріуполя, а 19-го добралися до Запоріжжя. Там нас зустріли знайомі і забрали додому на ніч. Ми вперше за багато днів помилися в гарячій воді. Це було щось неймовірне!

Наступного дня ми мусили їхати з міста будь-куди, бо попередили про триденну комендантську годину. Поїзд був лише до Ковеля, ми сіли в нього і вийшли в Рівному, де теж мали знайомих. Вони прихистили нас, дали перепочити та купили квитки до Кам'янця-Подільського.

21 березня ми нарешті зупинилися у друзів у Кам'янці, де, власне, й планували.

Я ніколи не пробачу росіянам такої наруги й горя! І дітям своїм заповіла ніколи не пробачити росіян за те, що вони з нами зробили! Таке не прощається. Найстрашніше, що в мого чоловіка в Росії живе рідна сестра, її син служить вертолітником. Ми не знаємо, чи не скидає він бомби на нашу землю...

Чоловік

Про наш виїзд чоловік лише здогадувався. Він і далі продовжував захищати місто. Востаннє ми бачилися 14 березня. Яке це було спілкування! Ми з донькою стоїмо на колінах, щоб у разі чого впасти на землю, він сидить в машині:

— Нас 13-го накрили обстрілами, — каже, — запеленгували, видно, хтось здав. Ми всю ніч відкопувалися.

Далі вони кудись перебралися в інше місце.

Коли ми вже були в Кам'янці, він зателефонував, і з його натяків я зрозуміла, що вони тримають оборону в порту. Потім 11 днів не було вістки від нього. Ми в цей час із допомогою друзів уже обживалися в Скалі. Тут чоловік зателефонував і каже:

— Уявляєш, Лєна, ми в Скалі починали наше життя, тут його і завершимо... — а тоді додав: — До нас прилетів вертоліт, забрав поранених і привіз нам джаveліни.

Я подумала, що він від голоду марить. Та тепер ми вже знаємо, що сполучення справді було.

У травні він почав писати мені есемески і голосові повідомлення з чужих телефонів такого змісту: «Я живий, усе добре». Якогось дня нам вдалося порозмовляти цілих 10 хвилин. Саме тоді розповів, що вони з порту вирвалися і з'єдналися з «Азовом». У його підрозділі були прикордонники та берегова морська охорона. За його розповідями, один БТР із нашими згорів, а один — втопився. Вони хлопців урятувати не змогли. Саме тоді чоловік загубив свої речі й телефон.

Ось його короткі повідомлення перед виходом з «Азовсталі»: «В мене одне бажання: щоб настав мир. Зустріти свою сім'ю, почистити зуби і побачити сонце»; «У нас сьогодні свято: піднялися грунтові води і ми помилися».

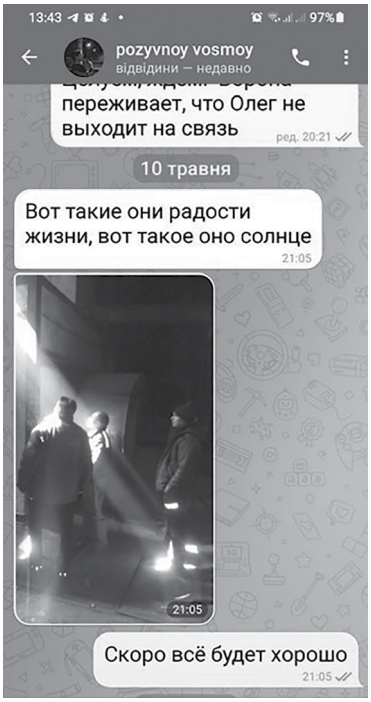

Повідомлення Сергія Хохлова дружині Олені з підвалів «Азовсталі». 10 травня 2022 року, за тиждень до полону

Якось прислав фото з підписом: «Ось таке наше сонце». На світлині його побратими під променем сонця, що пробивається крізь невеликий отвір в стіні, розрізаючи морок підвалу «Азовсталі».

Своїх фото він мені не надсилав, не хотів, щоб я бачила його недоглянутим.

Зараз чоловік перебуває в полоні разом з азовцями. Тримають його в с. Оленівка під Донецьком. Двічі телефонував і повідомив, що годують нормально і працювати не заставляють, але морально дуже тиснуть. Я додзвонилася на гарячі лінії Національної поліції, СБУ, телефонувала навіть до Женеви. Всюди він числиться як військовополонений.

Донька перебуває в Німеччині. Дівчинка, яка знає три мови, за плечами якої університет Шевченка, зараз прибирає будинки і, як сама каже, збирає нам на квартиру. Син вирушає на два місяці до Торонтського університету на навчання. А я чекаю на повернення чоловіка...

16.06.2022

Післяслово

Минуло майже два роки. Війна триває. Переселенці, з якими ми розмовляли навесні та влітку 2022 року за плетінням маскувальних сіток, звісно, додому не повернулися. Сестри Надя і Рома з Нової Каховки проживають у нашому селищі: знайшли місця праці, діти навчаються у місцевій школі. Родини з Пологів і Дружківки подалися шукати кращої долі в інші міста України. Світлана з Каховки теж влаштувалася на роботу в селищі, чоловік пішов воювати, а син і досі перебуває в полоні...

Найщасливішою подією стало повернення з російського полону оборонця «Азовсталі» маріупольця Сергія Хохлова. Він був звільнений в результаті обміну 22 вересня 2022 р. На День Збройних сил України 6 грудня 2022 року ми мали радісну нагоду вітати на велелюдній зустрічі у стінах нашої школи подружжя Олену та Сергія Хохлових і з

Сергій Хохлов (третій зліва) одразу після повернення з полону. 22 вересня 2022 року

Зустріч із Сергієм та Оленою Хохловими в Скала-Подільській ЗОШ I–III ступенів, 6 грудня 2022 року

перших уст почути про героїчну оборону рідного міста, про перебування в підземеллях «Азовсталі», про полон в Оленівці, про обмін, про подальші плани. Згодом на своїй сторінці в соцмережах Сергій про цю зустріч написав: «06.12.22 після зустрічі в школі смт Скала-Подільська одна дівчинка запитала в мене дозвіл на обійми замість свого батька, який загинув. Ні в Азовсталі, ні в Оленівці, ні в Горлівці я не відчував такого нестерпного болю, як від обіймів цієї дівчинки». Одразу після цього заходу Сергій долучився до лав Збройних сил України і зараз боронить рідну землю. Разом із сотнями тисяч українських синів, чоловіків, батьків.

Живемо в часи, коли дуже добре видно світлих людей!

Оксана Ундерко, краєзнавиця, громадська активістка

ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

2 СЕРПНЯ — МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ НАЦИСТСЬКОГО ГЕНОЦИДУ РОМІВ

2 серпня увесь світ вшановує пам'ять жертв нацистського геноциду ромів. Саме в ніч з 2 на 3 серпня 1944 року в нацистському таборі смерті Аушвіц-Біркенау на території Польщі нацисти вбили понад 4 тисячі ромських в'язнів.

Роми зазнавали таврування та обмежень задовго до диктатури націонал-соціалістів. Нацисти довели ці упередження до крайнощів. Геноцид почався після приходу нацистів до влади з поступового ізолювання ромів і позбавлення прав та засобів до існування. Унаслідок Нюрнберзьких законів 1935 р. було заборонено шлюби між німцями і так званими чужинцями.

Того ж року ромів у великих містах почали примусово переселяти до «таборів для циган». В указі кримінальної поліції Райху від 8 грудня 1938 р. йшлося про необхідність «остаточного розв'язання циганського питання», яке випливає «з самої природи цієї раси».

1943 року понад 22 тисяч ромів з Німеччини та деяких інших країн Європи були депортовані до Аушвіцу. Близько 19 300 осіб померли там від голоду, холоду, хвороб, виснаження, внаслідок медичних експериментів або ж були відправлені в газові камери.

Михайло Тяглий, науковий співробітник Українського центру вивчення історії Голокосту, у своїх публікаціях та інтерв'ю зазначає, що точну кількість жертв серед ромського населення в Україні в роки Другої світової війни підрахувати складно. За його оцінками, загальна кількість загиблих ромів на сучасній території України становить приблизно 25 тисяч, хоча ця цифра може бути значно більшою. Україна тоді була поділена на кілька сфер впливу: більша частина перебувала під німецькою окупацією, частина була підпорядкована Румунії, маленька зона належала угорцям (https://www.radiosvoboda.org/.../pid-chas.../31386887.html).

Команда УЦВІГ підготувала для вас посилання, де можна докладніше ознайомитися з темою геноциду ромів на теренах окупованої нацистами України:

- Навчальні матеріали «Нацистський геноцид ромів на території України 1941–1944 рр.» — https://www.holocaust.kiev.ua/Files/News/ukraine_kyr.pdf
- Навчально-методичний посібник для вчителя з протидії ромофобії «Роми: міфи та факти» / авт.-упоряд. О. Войтенко, М. Тяглий — https://www.holocaust.kiev.ua/Other/details/prot_rom2018…
- «(Не)Дитячі історії» — це пересувна виставка з 12 плакатів, у яких розповідаються історії одинадцяти дітей і молодих людей (євреїв, ромів та українців), які проживали переважно на окупованих теренах України під час Другої світової війни та Голокосту — https://www.nochildrenstories.com/intro
- Інтерактивний путівник для вчителя «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії» (перелік тематичних занять можна переглянути в розділі «Дати») — http://osvita.kby.kiev.ua
- Проєкт «Геноцид ромів в добу окупації України (1941–1944): дослідження, викладання, увічнення пам'яті» — http://romagenocide.com.ua/

Сподіваємося, що матеріали будуть для вас корисними! Бережіть себе та близьких.

Інформація УЦВІГ

***

Скорботний день роми всього світу відзначають 2 серпня. Ця дата — данина пам'яті тим, хто загинув від геноциду в роки Другої світової війни. У період німецької окупації 1941–1944 років на території України ромів піддавали арештам, депортаціям, примусовій праці та масовим стратам. Ця жорстокість не мала меж: цілі сім'ї, від новонароджених до старих, знищували безжально та без розбору. Тільки через роки після війни світ почав дізнаватися про справжні масштаби цих злочинів проти ромів.

Проєкт «Мережа пам'яті»

***

«Забутий геноцид» — так часто називають масове винищення нацистами ромів і сінті у роки Другої світової війни. 2 серпня є Міжнародним днем пам'яті жертв геноциду ромів. В Україні цей день пам'ятним став із 2004 р. На Волині, з ініціативи Волинської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури та громадської організації «Терне Рома», за підтримки Волинської обласної державної адміністрації, Берестечківської міської ради, ми щорічно спільно з директором Берестечківського історичного музею, працівниками та підопічними Берестечківського психо-неврологічного інтернату, православної громади Свято-Троїцького собору проводимо церемонію пам'яті на місці масового розстрілу німецькими окупантами ромів. Цьогоріч ми разом з Ольгою Шарутою зачитували зібрані членкинями ГО ВО УТОПІК Іраїдою Майданець і Галиною Марчук спогади волинських ромів, які пережили геноцид. Ми намагалися «дати голоси» цим жертвам війни , щоб ніколи не забути про них... Бо ми як ніколи сьогодні знаємо, які біль і горе несе окупант...

Оксана Сущук, кандидат історичних наук, м. Луцьк

Джерело: допис Оксани Сущук у Facebook

Учасники заходу

29 СЕРПНЯ — ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ЗАХИСНИКІВ УКРАЇНИ

29 серпня 2024 р. — десяті роковини трагедії під Іловайськом. Завжди пам'ятатимемо кожного, хто загинув. Ніколи не забудемо і ніколи не пробачимо злочинній росії їхні злочини проти нас.

Ми переможемо! Слава Збройним силам України!!!

Щороку 29 серпня країна згадує українських військовослужбовців і добровольців, які полягли, захищаючи нашу свободу. Цього року на вокзалах країни в Києві, Харкові, Львові, Дніпрі та Одесі протягом дня звучатимуть вірші військовослужбовців-поетів, які в боротьбі віддали своє життя за те, щоб країна продовжувала жити, повідомили в «Укрзалізниці».

Вірші Максима «Далі» Кривцова, Юрія Руфа, Гліба Бабіча, Артема Довгополого, Олександра Гошилика та Іллі Чернілевського, озвучені голосами Павла Вишебаби, Тетяни Власової, Марини Круть, Соні Сотник, Миколи Сєрги, Сергія Харчука, Соломії Вітвіцької та Іллі Яреми, можна буде почути щогодини впродовж дня.

Анатолій Подольский,
кандидат історичних наук, директор УЦВІГ
Джерело: допис Анатолія Подольського у Facebook

***

У музеї міста Ківерці провели кіноперегляд до Дня пам'яті захисників України

У кіноклубі DocuDays «Відкриваємо нові горизонти», який діє у краєзнавчому музеї міста Ківерці, відбувся перегляд фільму «Явних проявів немає» режисерки Аліни Горлової, присвячений Дню пам'яті захисників України та у межах реалізації проєкту з протидії дезінформації про гендер і фемінізм.

У музеї міста Ківерці провели кіноперегляд до Дня пам'яті захисників України

«Ми часто не помічаємо чужих проблем, бо надто зайняті своїм життям. У нас зараз дуже складний час. І це помітно по наших жінках: матерях, дружинах, сестрах, дочках тих, хто воює, хто поранений повернувся, хто в полоні, хто не повернеться вже ніколи... Як ми можемо їм допомогти, ми не знаємо, тому дуже часто уникаємо їх, а так робити не можна. Вважаю, що потрібна якась комплексна програма, а також в усіх закладах культури та здоров'я потрібні заходи для такої категорії людей», — коментує глядачка пані Галина.

Запрошена експертка Любов Новосад зауважила, що психологічну допомогу надають багато служб, зокрема Червоний Хрест, але чи варто її обмежувати цілеспрямованою програмою? Адже можна створити відповідні умови у громадах, забезпечити доступність цих послуг через реабілітаційні центри та медичні заклади.

Інформація Музею міста Ківерці

29 ВЕРЕСНЯ — ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ БАБИНОГО ЯРУ

29 вересня — згадуємо жертв трагедії Бабиного Яру

Одну з найстрашніших сторінок в історії нашої країни. У цей день ми вшановуємо пам'ять десятків тисяч невинних людей, які загинули тут під час Другої світової війни. Це були чоловіки, жінки, діти — євреї, роми, військовополонені та всі ті, хто стали жертвами нацистського терору.

Масові розстріли, які почалися 29 вересня 1941 року, стали символом людської жорстокості та нелюдяності. Від рук окупантів загинули понад 100 тисяч осіб. Їхні голоси назавжди замовкли, але ми не маємо права забути.

Бабин Яр — це не просто місце трагедії. Це місце нашої спільної пам'яті, де ми маємо задуматися про те, до яких жахливих наслідків може призвести ненависть, байдужість і зневага до людського життя. Ми мусимо пам'ятати про це, щоб такі трагедії ніколи не повторювалися.

Схиляємо голови перед пам'яттю загиблих і молимося за їхні душі. Нехай їхня пам'ять буде вічною, а наш обов'язок — берегти мир та людяність у світі.

Інформація Музею м. Охтирка, Сумська область
Джерело: сторінка Музею м. Охтирка у Facebook

«Відлуння Бабиного Яру»

Таку назву мав захід у спецшколі-інтернаті с. Іванова.

Учасники заходу

Цікаву розповідь про загиблих у сім'ях Марценкевичів і Набаранчуків у Бабиному Яру підготувала бібліотекар спецшколи Людмила Степанівна Бадрак. Слухали вірші про ромів у виконанні вчителя природознавства Ірини Бернадівни Пушкар і вчителя історії Тетяни Олександрівни Скворцової. Дякуємо усім присутнім на заході.

Проєкт «Мережа пам'яті»

***

В останні вересневі дні в усій Україні вшановують пам'ять жертв Бабиного Яру, що став одним із символів Голокосту-геноциду євреїв, який гітлерівські нацисти чинили на всіх окупованих територіях.

Екскурсію проводить Олена Заєць

30 вересня учні 9–11 класів Райгородського ліцею разом із директором і вчителем історії О. М. Заєць відвідали місця масових розстрілів євреїв за межами села Райгород. Ми ніколи не забудемо і завжди пам'ятатимемо про цю жахливу трагедію ще й тому, що терор, який зараз відбувається в Україні, має бути зупинено!

Олена Заєць, вчителька історії, м. Райгород, Вінницька область

***

У Музеї Михайла Мармера вшанували пам'ять жертв Голокосту

Щороку 29 вересня світ вшановує пам'ять жертв масових розстрілів, скоєних нацистами в урочищі Бабин Яр під час окупації Києва у 1941–1943 роках. Перша масова акція вбивства відбулася 29–30 вересня 1941 р. За два дні у Бабиному Яру було знищено від 30 до 34 тисяч євреїв.

Український народ також віддавав і віддає шану безневинним жертвам нацистського режиму. Але сьогодні, в умовах російсько-української війни, пам'ять про події 83-річної давності відчувається особливо глибоко та болячче, — по-новому переосмислюються і переживаються жахи війни. Будь-якої війни.

30 вересня біля пам'ятного знаку «Криворізька трагедія» відбулася урочиста церемонія вшанування пам'яті жертв Шоа, в якій взяли участь учні Криворізького ліцею «Кредо».

Вшанування пам'яті

Захід організував Музей культури єврейського народу та історії Голокосту «Музей Михайла Мармера» за активної підтримки відділу культури виконкому Центрально-Міської районної у місті ради в особі завідувачки відділу В. В. Ігнатової.

Після церемонії у приміщенні музею відбувся показ фільму «Бабин Яр», знятого німецькими кінематографістами на основі документальних стрічок окупаційного періоду в 2003 р. Фільм завершився активною дискусією.

Світлана Піддубна,
директорка Музею Михайла Мармера,
м. Кривий Ріг

ПОЛЕМІКА

МАКСИМ ГОН: «ВИЯВИЛОСЯ, ЩО ДЛЯ ПРАВДИВОГО ОСМИСЛЕННЯ ЖИТТЯ ТРЕБА БУЛО ОПИНИТИСЯ У БЛІНДАЖІ ЧИ ВІДЧУТИ СТРАХ У ЙОГО НЕПРИХОВАНІЙ ФОРМІ»

Розмову з українським істориком і політологом Максимом Гоном присвячено впливу його служби в ЗСУ на осягнення минулого, зокрема Другої світової війни й злочинів нацизму. Це інтелектуально-емоційна рефлексія інсайдера, який намагається осмислити свій досвід війни на фронті з позиції дослідника. Проте водночас Максим Гон чітко позиціонує власну суб'єктну перспективу як вагомий фокус для аналізу подій минулого і сучасності. У цій розмові йтиметься про деколонізацію пам'яті, мовне питання, дослідження контроверсійних сторінок минулого й сучасності, геноцидну політику Росії. Також Максим Гон порушує наболілу для сьогодення проблему ухилення від служби в ЗСУ та намагання частини суспільства абстрагуватися від війни як такої загалом. Він намагається вказати на вектор пошуку причин такого стану речей.

«В армії агресора кілька сотень тисяч бійців, маленьких путіних-убивць»

– Максиме Мойсейовичу, майже від самого початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну Ви перебуваєте на фронті. Розкажіть, будь ласка, як цей досвід позначився на осмисленні Вами історії? Як змінилися погляди й підходи до розуміння минулого?

– Опинитися на війні, брати в ній безпосередню участь – це, поза сумнівом, принципово новий досвід для будь-кого. Ще кілька років тому цей «хліб» був незвіданий навіть тими професійними військовими, які не брали участь у першому етапі війни, коли її означували «АТО». Що вже говорити про представників інших професій? У т. ч. й таких, як я – тих, хто викладав і займався науковими студіями.

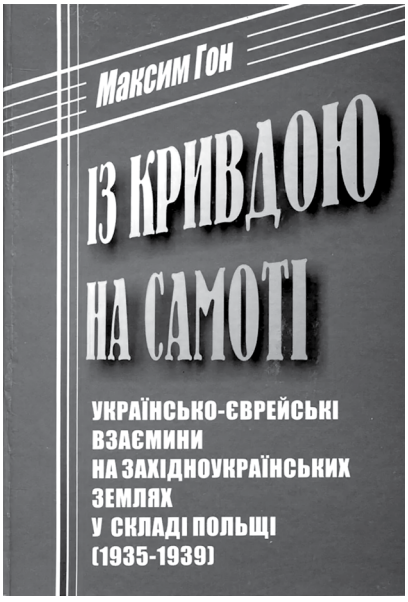

Наразі йде третій рік моєї служби в ЗСУ, і, зрозуміло, маю право говорити, що таки маю певний досвід участі у війні. Мабуть, далеко не найкращого солдата. І все ж... Цей досвід визначається принципово новою реальністю, яку пізнавав з початку березня 2022 р., – від специфіки побуту солдатів до звуків вибухів, які почув не з екрана, не з гаджета. Попри інтеграцію в цей специфічний світ, моє підсвідоме й досі маркує те, що я бачу тут – на війні – не інакше, як життєву екстрему. Звикнути до цього практично неможливо.

Скажу очевидне: для тих, хто є безпосереднім учасником війни (маю на увазі не тільки солдатів, матросів і офіцерів, а й тих, хто в будь-який спосіб виявляє активну громадянську позицію), світ давно розмежований на те, що було «до» і «після» 24 лютого 2022 р. Новий акт агресії Російської Федерації (РФ) змусив переоцінити передусім саме життя. Адже колись мало не все (у моєму випадку – робота в архіві чи бібліотеці, викладання тощо) здавалося рутиною. Усвідомлення того, що ця рутина є щастям буднів, у мене, зізнаюся, не було. Виявилося, що для правдивого осмислення життя треба було опинитися в бліндажі чи відчути страх у його неприхованій формі.

Осмислення історії на війні – рефлексія, я сказав би, другого ешелону. В більшості тут не до науки. Але поринання в ці думки час від часу таки є. Оскільки нерідко думається про краще, то первинний фокус для мене – це «війна – не війна, мир». Вже обмовився про те, що в умовах екстреми про минуле й майбутнє, яке, дасть Бог, буде мирним, думається із ностальгією і насолодою. Що ж до іншого, то підсвідомо порівнюю реальність з аналогічними суспільно-політичними процесами – війною. Передусім, Другою світовою. Мабуть тому, що мої батьки пережили її в дитинстві. А ще тому, що маю значний пієтет до тих, хто боровся із нацизмом.

Мої порівняння пов'язані передусім із проблемою суб'єктності у війні. Це стосується як наших солдатів, так і ворогів. Зрозуміти мотивацію тих, хто в лавах ЗСУ, легко. Але ж є ще й ворог: збагнути його бажання вбивати, руйнувати, а одночасно – ризикувати власним життям, готов-

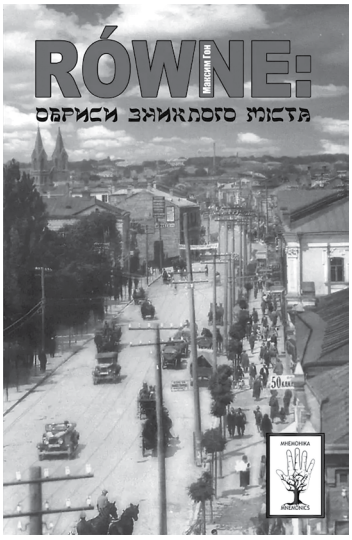

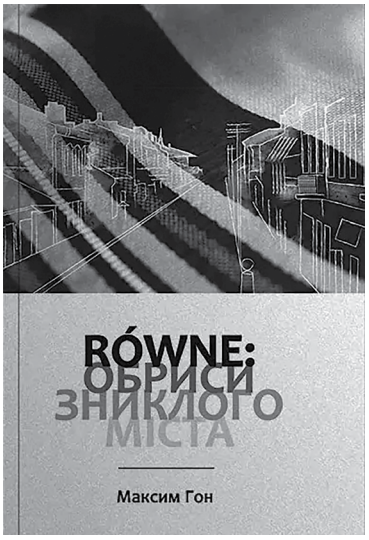

ність ставати калікою чи помирати на нашій землі – значно складніше. Але над цим треба думати. Адже ж хтозна: чи то Путін одурманив російське суспільство, чи то останнє потребувало диктатора й авантюриста, щоб у масштабному кровопролитті задовольнити своє хижацьке імперське єство.

Формулювання відповіді на це питання може наблизити до розуміння природи Зла в його сучасному обрамленні. Не пригадаю, кому належить думка про те, що задля реалізації Голокосту були потрібні тисячі добровільних «маленьких» гітлерів. Те, що відбувається з нами, якщо дотримуватися такої канви мислення, — результат не стільки божевілля й злочинства Путіна (принаймні не тільки його), скільки дії його ліліпутів — тих військових, котрі брали участь в анексії Криму, «захищали російськомовне населення» Донбасу, були учасниками першої хвилі наступу лютого — березня 2022 р., хто зголосився на війну із нами добровільно, хто не ховався від мобілізації, хто не відмовлявся і не відмовляється виконувати накази командирів, хто не використовує зброю проти своєї ж влади (про марш Пригожина та його поплічників углиб РФ мені в цьому випадку не йдеться). В армії агресора кілька сотень тисяч бійців, маленьких путіних-убивць!

На тлі таких роздумів тема мобілізації в лави ЗСУ для мене особлива. Всі пам'ятають черги у військкомати перших тижнів повномасштабної війни. На цьому фоні уявити те, що відбувається останні пів року із поповненням складу ЗСУ, просто неможливо. Давно не секрет, що багато наших підрозділів не потрапляють на ротацію не просто місяцями, а роками. Всі більш-менш обізнані, чому. І все ж, десятки тисяч чоловіків ховаються в буквальному розумінні цього слова. Навіть така зарплата, про яку раніше більшість навіть не насмілювалася мріяти, ухилянтів не манить. Хіба це все не привід для роздумів?

Додам, що коли нашому підрозділу, здається, в квітні 2022 р. дали першу зарплату (тоді ще без т. зв. бойових), у мене виник внутрішній конфлікт: ми ж бо прийшли в армію не заради отримання платні. Про це навіть ніхто не думав. Натомість з часом виявилося, що грошовий стимул чи то не спрацьовує, чи то малоефективний. І це у наших реаліях — країни, де рівень життя загалу ніколи не відзначався чимось позитивним!

Роздуми такого штибу спонукали появу запитання, відповіді на яке не знаю: чи була якась платня у тих, хто воював із нацизмом у лавах Червоної армії? Такі запитання ми не ставили собі ані в роки, коли були студентами, ані згодом.

Найбільше моє відкриття в роздумах про Другу світову — наш гіркий досвід схематизації / баналізації тих подій. Це є продуктом передусім кон'юнктурників із цеху істориків, яких, будьмо відверті, було і є чимало. Завдяки одним із них у нас уявлення про те, що мало не всі — принаймні значна частина — добровільно вступали до лав Червоної армії; завдяки іншим — образ тих десятків тисяч свідомих українців, які стали вояками УПА.

Натомість те, що бачу зараз, промовляє про зовсім інше: все, ймовірно, було значно складніше. Колосальні проблеми із мобілізацією в ЗСУ, відсутність війни в ста кілометрах від лінії фронту (що там казати про Західну Україну!), засилля простору фейсбуку та й, мабуть, інших соціальних медіа, скажу так, постами радості свідчить про те, що все настільки складніше, що цього на початку повномасштабної війни не можна було навіть уявити. Зараз із впевненістю можна говорити, що «тоді» (в роки Другої світової) не всі опинилися в лавах трудового фронту, як зрозуміло й те, що для багатьох громадян України донат — це просто слово, а не слово, що відображає дію. А відсутність дії, як відомо, — також дія. Хіба це не імпульс для (пере)осмислення минулого й сучасності? Біда, що ці роздуми спонукають формулювати чимало гірких висновків. Як освітянин, підсумую цю думку так: здається, щось із вихованням багатьох і багатьох із нашого колективного «Я» у нас не склалося...

«Потрібна й та історія, яка обпікатиме соромом»

— Чи допомогли історичні знання у прийнятті Вами рішення взяти до рук зброю та боротися з агресором? Якою Ви бачите функцію істориків під час війни?

— Думаю, за бажання я зміг би сформулювати якусь думку про те, що мій фах відіграв вирішальну чи знакову роль у прийнятті рішення. Проте це не було б правдою. Принаймні мої скромні знання історії не були в цьому випадку визначальними. Радше спрацювала моя громадянськість і небажання того, щоб Україна знову опинилася в реаліях тоталітаризму. Припускаю, на сучасному етапі розуміння того, що означає тоталітаризм і його пасинок-путінізм, мають не тільки випускники історичних факультетів.

Щоправда, я далекий від ідеалізації загалу. Це безглуздо. Останнім часом мені здається, що частині наших спів-

громадян байдуже, в якому суспільстві жити. Мабуть, ми ще досі на шляху нашого 40-річного блукання в пошуку істинних цінностей. Їх розгледіли ті, хто борються, й ті, хто в той чи інший спосіб допомагає Силам оборони України (СОУ). Проте ці цінності не поділяють ті, чия хата досі залишається скраю.

Щодо функції історика у час війни — все, думаю, гранично просто: фіксувати те, що вони бачать, над чим думають. Для мене значно актуальніше інше питання: яка роль історика після війни? Боюся, чимало представників нашого цеху швидко пристануть до берега нової кон'юнктури і писатимуть всуціль героїчну історію. Потрібна й вона, адже чимало тих, хто в лавах Сил оборони України й направду своїми вчинками пишуть історію звитяжців. Але, як на мене, потрібна й та історія, яка обпікатиме соромом, а тому, сподіваюся, якщо й не буде цілющою, то принаймні виховуватиме. Центральні теми цієї осороми загальновідомі. Згадаю тільки т. зв. ждунів, колаборантів, байдужість і самоусунення від реалій війни. А чого варте ухилянство, яке, на жаль, вже стало соціальним явищем. Враховуючи довоєнні тренди в національному історіописанні, впевнений: працювати над цими темами будуть одиниці.

«Наш досвід прощання з минулим сповна використала РФ, де пам'ять про "Велику вітчизняну війну" займає чільне місце в ідеології держави»

— У медійному просторі часто звучать порівняння російської агресії проти України зі злочинами нацистської Німеччини, зокрема й Голокостом. Такий тон порівнянь багато в чому задала російська пропаганда, звинувачуючи Україну в «нацизмі». Який пояснювальний потенціал мають такі порівняння? Чи здатні вони, на Вашу думку, якось поглибити наше розуміння російсько-української війни, з одного боку, та краще осмислити злочини нацизму — з іншого?

— Із Вашого дозволу я розділю ці питання й буду відповідати на них поетапно і сформулюю свій зачин. Для мене принципово, що Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» нерідко втілювався так, що став своєрідним імпульсом зречення від пам'яті про тих, хто брав участь у радянсько-німецькій війні в складі Червоної армії та партизан. Це сталося на тлі глорифікації УПА — процесу, який розпочався значно раніше. На превеликий жаль, нам не вдалося врівноважити дві складові пам'яті. Фактично ми стали свідками запуску механізму амнезії про більшість із тих, хто воював із найстрашнішою ідеологією в історії людства. Принаймні в Західній Україні, яка послідовно втішалася автопортретом галицького П'ємонту, це сталося достеменно.

Громадськість чомусь не помітила уроку українізації монументальної скульптури «Батьківщина-мати». Зауважу: нехитрі приклади змін, коли над пам'ятником піднімали державні прапори чи малювали їх просто, скажімо, на танку, який встановлений на постаменті, я кілька разів зустрічав на Донбасі в час триваючої війни.

Такі практики виявилися безперспективними для численних наших співгромадян. Відсторонення, у багатьох випадках — зречення частини нашої пам'яті триває досі. Нам досі вистачає снаги воювати з монументами, зносити їх. У місті, де я живу, це зроблено кілька місяців тому. На ретушування пам'яті витрачаються гроші й енергія в час, коли тисячі людей донатять, допомагаючи державі закривати численні дірки в забезпеченні ЗСУ. Знесення будь-чого вартує і людського ресурсу, і грошей.

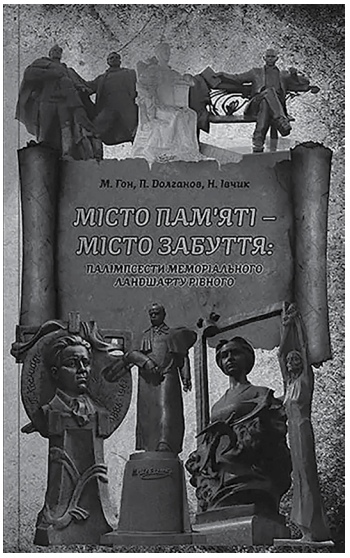

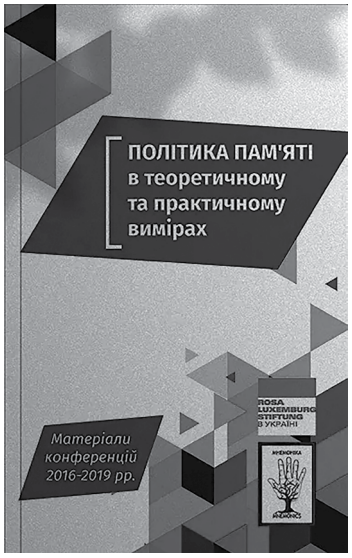

Чого ми досягли? Свідомо чи несвідомо відсторонилися від питомої складової власного героїчного минулого. Впевнений у тому, що в недалекому майбутньому ми переглянемо цю практику. Бо ж зрікатися героїчної минувшини абсурдно й аморально.

Наш досвід прощання з минулим сповна використала РФ, де пам'ять про «Велику вітчизняну війну» займає чільне місце в ідеології держави. Путінська пропаганда навісила нам ярлик «нацистів». Ми цього змінити не в змозі. Але для мене принципово інше: що протиставила цьому жупану, який заплямовує наше колективне «Я», Україна? Що зроблено на міжнародній арені? Які посили влада адресувала тим, хто є нащадками борців із нацизмом у складі двох течій руху Опору? Припускаю, я щось пропустив чи чогось не знаю. Проте якщо ми щось і зробили, то впевнений — замало для досягнення бажаного результату.

Щодо порівняння російсько-української війни з діяльністю нацистської Німеччини. Спрацювало, як на мене, кілька факторів. По-перше, настрої української громадськості визначаються давно зведеною паралеллю поміж злочинами двох тоталітарних режимів. РФ, яка оголосила себе спадкоємницею СРСР, кілька останніх десятиліть торувала курс до авторитарного правління, здійснювала агресивну політику на міжнародній арені, сприймається нами як держава, що повернулася в гавань імперії, яку на нетривалий час залишила. По-друге, родинна пам'ять багатьох українців усе ще містить спогади про долі своїх рідних часів Другої світової війни. По-третє, зведення паралелі між нацистською Німеччиною і нинішньою РФ цілком закономірне в наших реаліях, адже йдеться про порівняння з аналогічним суспільно-політичним процесом минулого. Остання війна, в якій брали участь наші рідні, — німецько-радянська. Ми — учасники й сучасники іншої війни. А тому цілком закономірний і коректний критерій порівняння: нинішня війна, з одного боку, і та війна, яка відбувалася на наших землях у 1939–1944 рр., — з іншого. Зрештою останнє: думаю, для багатьох громадян України в останні роки перед початком повномасштабної війни вже існувала майже тотожність між діяннями більшовиків і на-

цистів. Останні, враховуючи жахіття їхніх дій на окупованих територіях, віддавна є уособленням абсолютного зла. Тому, коли ми проводимо паралель між сучасним ворогом і тим, який поправ будь-які норми моралі, доброчесності тощо, ми (не)свідомо покликаємося до еталонного прикладу кривдника-вбивці ХХ ст. Такі конструкції відповідають нашому психологічному, емоційному стану й намаганню побачити себе в образі борця з кровним родичем тоталітарного режиму менш як сторічної давнини.

Щодо, як Ви висловилися, пояснювального потенціалу. Будь-які порівняння, у випадку використання критеріїв, що корелюються, є не тільки припустимими, а й, думаю, корисними. Так, скажімо, промовистими будуть ракурси контролю над ЗМІ й суспільною думкою загалом у сучасній РФ і Німеччині 1933–1945 рр., використання двома владами новоязу та евфемізмів, вивчення механізмів, які задіяли одна й друга задля мобілізації своїх громадян до участі у війнах тощо.

Чи здатні такі порівняння поглибити наше розуміння російсько-української війни? Позбувшись зайвих емоцій, які завдані нам агресією РФ і злочинствами її армії, побачимо, що не все так просто. Адже Третій райх звів на п'єдестал расову теорію — вона відігравала ключову роль у його соціальній інженерії. Цього, зрозуміло, в маячні Путіна і його поплічників ми не чуємо. Проте це лише один із прикладів того, що, скажу так, механічні висновки не є добрим помічником пізнання. Та й розуміння природи нинішньої війни стане, думаю, глибшим, коли мине певний час після її завершення. Нерідко з відстані краще розуміється «щось», чого раніше не помічали чи не усвідомлювали.

Це, думаю, стосується й Вашої думки про нинішню війну як імпульс для осмислення злочинів нацизму. Людство пройшло вже чимало на цьому шляху. З огляду на те, що ми говорили, Україна, на жаль, отримала додатковий імпульс для такого розмірковування.

«Цільовою групою злочинів є не конкретна етнічна спільнота, а українська політична нація»

— Зважаючи на Ваші історичні знання в царині студій геноцидів, чи можна стверджувати, що Росія чинить або ж прагне вчинити в Україні геноцид?

— Зізнаюся, це непросте для мене питання. Воно складне із врахуванням того, що, розмірковуючи над безпрецедентними злочинами, я керуюся відомою Конвенцією ООН «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього». Тому я не послуговуюся терміном «геноцид», скажемо так, механічно. Водночас важливо й те, що окремі фахівці в царині гуманітарного права з різних причин пропонують скоригувати зміст злочину геноциду в такому формулюванні, як це зроблено ООН 1946 року. Зокрема, свого часу були пропозиції вважати жертвами геноцидів тих, хто був об'єднаний політичними переконаннями, тощо. Нарешті, певну тональність відповіді на Ваше запитання задає ухвалена наприкінці червня 2024 р. Парламентською асамблеєю резолюція, якою вона визнала дії РФ геноцидом українського народу.

Цей документ певною мірою спокушає скористатися ним апріорі, відповідаючи на Ваше запитання. Проте зауважу кілька ремарок. Передусім про те, що задля визначення факту геноциду першочерговими є констатація умислу та чітко визначеної цільової групи — жертви насилля.

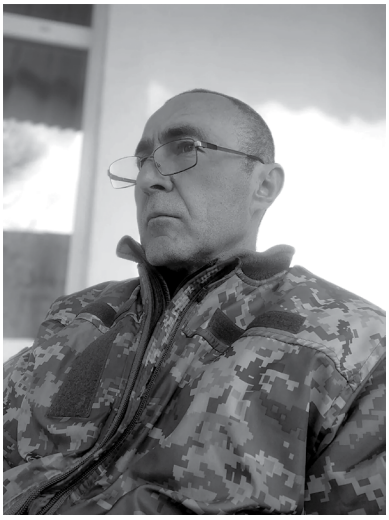

Щодо першого — немає особливої потреби розмірковувати про наміри РФ, які вона реалізовує збройним шляхом уже десятиліття. Її імперський умисел визначив засоби його реалізації: збройним шляхом щонайменше відірвати значні території України, приєднати їх до скелету імперії. Програма ж максимум одержимих путіністів — знищити Українську Державу як таку. Тим часом природа війни та «філософія» упокорення територій, якими оволодіває агресор, визначили цільову групу, на яку росіяни спрямували насилля. Його об'єктом стали кримські татари, інші громадяни України незалежно від їхньої національності й віросповідання. Фактично всі, хто є, як ми полюбляємо казати, національно свідомими, опинившись на теренах, які анексувала держава-агресор, перетворювалися на ту цільову групу, на яку спрямовувалася ненависть і агресія армії та силовиків РФ. Отже, цільовою групою злочинів є не конкретна етнічна спільнота, а українська політична нація.

Згадана Конвенція ООН гранично чітко сформулювала ті дії, що визначають сутність злочину геноциду. Їх лише п'ять. Те, що сталося за час повномасштабної війни, дає змогу стверджувати, що три із них чітко простежуються в діях держави-агресора: убивство членів цільової групи, завдання серйозних тілесних пошкоджень чи розумового розладу та насильницьке передання дітей із однієї спільноти в іншу. Щоправда, можна потрактувати убивства як цивільних, так і українських військових дітородного віку у ході бойових дій такими, що запобігають процесу самовідтворення соціальної групи. Таке, як на мене, ризиковане твердження наблизить злочинства РФ до четвертої складової геноциду: запобігання відтворенню членів групи. Обмовлюся лише про те, що, наскільки мені відомо, ця складова злочину геноциду прописана в Конвенції ООН на основі реалізації цілеспрямованих нацистських кампаній зі стерилізації жертв (імовірно, передусім ромів).

Вищесказане, здається, формулює відповідь на запитання. Парламентська асамблея у резолюції цілком зважено дала оцінку дій РФ останніх десятиліть щодо українського народу.

«Мені здається, якщо ми вдамося до досвіду "пакту забуття", то програємо»

— Подекуди після 24 лютого 2022 р. в Україні звучать голоси окремих істориків, які закликають приділяти менше уваги вивченню історії Голокосту, зокрема — його соціальної динаміки.

Адже такі дослідження осмислюють роль місцевого населення й організацій у злочинах нацизму і можуть частково резонувати з російською пропагандою. На Вашу думку, як нам варто чинити в цій ситуації? Чи потрібно досліджувати історію Голокосту в усіх її проявах, чи зміститити акценти й більше уваги приділяти таким аспектам, як, наприклад, діяльність тих українців, які отримали почесне звання Праведника народів світу?

— Маємо усвідомлювати те, що до нової фази демократизації РФ — періоду, коли в ній з'явиться такий собі новий Хрущов, який більш-менш відверто заговорить про путінізм, пройде чимало часу. Відповідно, пропаганда виконуватиме свою злочинну роль у цій державі ще довго. Радше за все, вона й надалі буде очорнювати наше минуле, зокрема використовувати ті чи ті сюжети Голокосту. Чи це означає, що українська історична наука повинна свідомо призупинити студії в цій царині? Укласти такий собі прообраз іспанського пакту про забуття? Вдатися до бодай тимчасової свідомої амнезії? Зробити це, враховуючи доволі обмежене коло тих, хто досліджує згадану Вами проблематику, не так уже й складно. Та чи оптимальний цей шлях?

Схиляюся до іншої думки: нам слід послідовніше говорити про те, що ми не сповідуємо ідею колективної провини. Промовляти те, що злочини супроти євреїв у роки Голокосту хоча й не були, на жаль, поодинокими чи якимись винятковими, проте вчинялися конкретними людьми. І, очевидно, врівноважувати ці посили студіями про порятунок жертв. Мені здається, якщо ми вдамося до досвіду «пакту забуття», то програємо. Програємо, бо відмовимося від тих перших здобутків, які зроблені в такій складній драматичній темі, під тиском зовнішніх обставин.

«Пріоритетною має стати виважена, продумана політика українізації дітей»

— Одним із дуже гострих питань, яке лунає в контексті деколонізаційних процесів в Україні, є мовне питання. З одного боку, кремлівська пропаганда виправдовує свою агресивну політику «захистом російськомовного населення». З іншого, в Україні більшість громадян (якщо майже не всі) станом на сьогодні є двомовними, і для частини з них саме російська відіграє роль мови побутового спілкування. За такої ситуації якою мала б бути стратегія мовної політики?

— Конфлікти на ґрунті мови, поруч із релігійними протистояннями, називають тупиковими. Тобто, не угледівши вчасно зростання динаміки суперечностей, не врегулювавши їх, суспільство потрапляє в пастку, з якої украй складно знайти вихід. Пошук дієвих шляхів залагодження таких конфліктів може тривати десятиліттями. Це мають усвідомлювати всі, хто в той чи той спосіб публічно висловлювався про мовне питання (чи планує це зробити).

Немає сумнівів у тому, що всі громадяни України повинні володіти державною мовою. Це не обговорюється. Однак маю сумнів щодо правильності стратегії подолання двомовності (це за умови логічності такого курсу взагалі). Українізація у тій формі, яка реалізовувалася в роки до початку повномасштабного вторгнення РФ, як на мене, була занадто прямолінійною і невиваженою. Так само як і намагання механічно розпрощатися з російською, які не так давно прагнули реалізувати в Україні, розкручуючи думку про те, що російська — мова агресора. Бо ж ситуація складніша: російська — не тільки мова злочинців, які атакували нас, вона — ще й рідна мова значної частини наших співгромадян.

У нових суспільно-політичних реаліях володіння державною мовою — це політична маніфестація громадянина. Водночас вона — ця політична маніфестація — має ще один вияв: участь у війні. Причому остання, як на мене, є більш значущою, аніж перша.

Проілюструю свою думку тим, що побачив за роки перебування в СОУ. Батальйон, у якому служу, первинно сформувався з мешканців двох областей: Львівської та Рівненської. Ми долучилися до тих контрактників, які служили в батальйоні вже по кілька років. Зрозуміло, на початку березня 2022 р., коли ми опинилися на Донбасі, наш батальйон був мало не на сто відсотків україномовним. Відтоді пройшло чимало часу. Багато що змінилося. Поступово у батальйон влилися хлопці й дівчата з Харкова, Маріуполя, багатьох інших міст і містечок. Серед тих, хто прийшов у підрозділ, — чимало двомовних і російськомовних. Зрозуміло, я не мав можливості провести опитування чи, тим паче, соціологічне дослідження. Але можу впевнено констатувати те, що значна частина військовослужбовців є білінгвами. Причому російська у багатьох із них — рідна мова, яку вони активно використовують.

Чому я про це розповідаю? Відповідь очевидна: ці люди не сховалися, не стали т. зв. ухилянтами, чесно виконують свій громадянський обов'язок. І при цьому бачать і бачитимуть сни російською. Типовими є ситуації, коли такі офіцери й солдати починають розмову українською, а потім, як кажуть, з серця, переходять на іншу. Таких білінгвів — чимало. Тих, хто не знає української взагалі, — одиниці. Не намагаючись визначити частку україномовних, двомовних і тих, хто не спілкується державною, скажу інше: наша армія — двомовна. Це треба визнати, бо це реальність. Це треба усвідомити. Особливо тим, хто в армійському середовищі досі не опинився. Намагатися зараз українізувати армійське середовище до 100-відсоткового показника, як на мене, — марна справа. Не надто конструктивним мені здається й курс на, скажу так, силове педалювання прощання з російською. Натомість спільним первинним завданням як для україномовних, так і білінгвів мені бачиться прощання з російським матюком. Більшість із нас не усвідомлює того, що це має стати першим кроком лінгвістичної деколонізації. Адже російський матюк давно зайняв потужні позиції в українській мові. Прощання з ним, повний розрив — це імператив на шляху вдосконалення нашої мовленнєвої культури. Це не менш важливо, аніж викреслити того чи того російського письменника з навчальних програм із світової літератури,

замінити їх представниками красного письменства світового рівня.

Зараз, коли ми так чи інакше змушені повернутися до обговорення питань мови, пріоритетною має стати виважена, продумана політика українізації дітей. Насмілюся заявити: це порівняно легке в реалізації завдання, яке, щоправда, потребує значних фінансів. Максимально дешева дитяча книжка (передусім — казки), україномовні мультфільми, кіно, дитячі пісні, комп'ютерні ігри тощо, зрештою, український за духом і мовою дитячий теле- чи ютуб-канал — ось, як на мене, оптимальний шлях України в мовному питанні. Цього, думаю, спільно з навчанням у школі, позашкільних навчальних закладах (тобто систематичне перебування в україномовному середовищі) сповна вистачить для того, щоб українізувати тих, чиї батьки досі спілкуються російською. Купуючи той чи той товар, скажімо, казки, або вмикаючи дитячий теле- чи ютуб-канал, батьки будуть співучасниками реалізації курсу, який сповідує держава. Така українізація буде органічною, безболісною і, думаю, результативною.

Підсумовуючи: володіння українською мовою — це політична і громадянська маніфестація дорослих. Їхня маніфестація номер один у нинішніх реаліях — участь у війні, свідома й послідовна допомога армії. Маємо створити оптимальні умови для ніжної українізації дітей російськомовних батьків.

«Вивчаючи міжнародний досвід, варто поміркувати над тим, чи не зводити поруч із пам'ятниками т. зв. контрмонументи»

— Одна зі сфер, яка сьогодні породжує чимало викликів, — ушанування пам'яті жертв російської агресії та загиблих на війні бійців. Як експерт-практик із царини меморіалізації й комеморації, які підходи Ви рекомендували б застосувати, вшановуючи пам'ять жертв і героїв російсько-української війни?

— Це справді вкрай актуальне завдання. Воно, як на мене, має дві складові. По-перше, послідовність дій держави та інших суб'єктів, які так чи інакше впливають на формування колективної пам'яті. Це дуже важливо. Адже навіть за умови використання продуктів, які не означені вишуканістю, визначальним є проведення комеморативної політики як такої. Саме вона є запорукою досягнення бажаного результату. По-друге, задля зведення мосту пам'яті маємо виробити ефективні інструменти. При цьому орієнтуватися не тільки на нас — сучасників війни, а й тих, хто дізнається про неї згодом зі, скажімо, документальних фільмів чи на уроках історії.

Перші кроки меморіалізації вже зроблено. Згадаймо хоча б про створення Національного військового меморіального кладовища чи Стіни пам'яті полеглим захисникам на мурі Михайлівського Золотоверхого монастиря, відкриття пам'ятників, меморіальних дощок тим, хто загинув на цій війні. Одночасно в новому кейсі пам'ятання маємо й менш вдалі ініціативи — перейменування назв вулиць іменами загиблих у місцях їхнього проживання. Ухвалюючи такі рішення, депутати місцевих рад керувалися добрими намірами, проте не усвідомлювали того, що втрати будуть такими масштабними і з часом виникне закономірний дефіцит вулиць, які можна перейменувати. Це лише один із прикладів того, що меморіалізація має бути добре продуманою і зваженою.

Як на мене, нам не варто надто спішити. Слід бути розважливими. Маю на увазі передусім те, що мусимо уважно придивитися до інструментів пам'ятання, які застосовані в різних державах Заходу. Особливо це стосується наповнення простору міст, містечок, сіл. Підозрюю, ми віддамо пріоритет зведенню «класичних» пам'ятників, які, згідно з висновками соціологів, у своїй переважній більшості сучасники перестали помічати. Височіючи на площах чи у скверах, вони не забезпечують діалогу з тими, хто опиняється поруч із ними.

Вивчаючи міжнародний досвід, варто поміркувати над тим, чи не зводити поруч із пам'ятниками т. зв. контрмонументи. Саме вони в демократичний спосіб забезпечують діалог поміж об'єктом пошанування і тими, хто опиняється біля них. Не останню скрипку в процесі зведення мосту пам'яті мають відіграти й урбаністи.

Зрештою, мова не тільки, а можливо й не стільки про пам'ятники, т. зв. паблік-арт чи вулиці, які мають імена героїв. Західний досвід репрезентує чимало оригінальних, незвичних для нас форм пошанування жертв і героїв. Маємо знову осмислити його, сформулювати свої проєкти й ініціативи. В ідеалі, коли ми визначимо чітку стратегію пам'ятання, зможемо підібрати оптимальні інструменти її реалізації.

Розмовляв Петро Долганов

Джерело: Міжнародний науковий часопис «Україна Модерна»

БУЧА. БИКІВНЯ. БАБИН ЯР — МІЖ МАСАКРОЮ ТА ПАМ'ЯТТЮ ПРО НЕЇ

Сьогодні важливо не тільки порівнювати злочини трьох диктаторських режимів, а й пояснювати їхню природу, за яких обставин виникає реальна можливість для здійснення масових убивств та їх виправдання. У цьому проєкті показано, що можна і варто порівнювати тоталітарні режими XX ст., не применшуючи пам'яті про жоден з них, а також варто аналізувати рашизм у контексті комунізму і нацизму.

Під час події було презентовано сайт, на якому у форматі розповідей про три місця пам'яті у Києві та на його околицях — поховання у Биківні, Бабиному Яру і Бучі —

розкрито злочини трьох окупаційних режимів на території України: комунізму, нацизму й рашизму. Спершу сайт буде доступний українською мовою, незабаром з'являться версії англійською та німецькою мовами.

Під час презентації проєкту виступили:

Антон Дробович, кандидат філософських наук, голова Українського інституту національної пам'яті;

Ігор Конколевський, професор, директор Центру історичних досліджень Польської академії наук у Берліні;

Роман Подкур, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України, голова Національної комісії з реабілітації;

Анатолій Подольський, кандидат історичних наук, керівник УЦВІГ, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України;

Лариса Якубова, докторка історичних наук, завідувачка відділу історії України 20–30-х років XX ст. Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАН України;

Ірина Озаринська, художниця, перформерка, авторка Мовчазної книги «Трикутник зла: комунізм, нацизм, рашизм»;

Світлана Ляховець, авторка ідеї і координаторка проєкту, голова ГО Svitarta;

Тетяна Шептицька, кандидатка філологічних наук, заступниця генерального директора з наукової роботи Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»;

Ігор Бартків, начальник Архівного відділу Бучанської міської ради.

Модерувала дискусію *Надія Гончаренко*, старший науковий співробітник Інституту культурології НАМ України.

Під час дискусії було порушено такі питання:

- переосмислення тоталітарних режимів у європейській культурі пам'яті, зокрема — включення до неї злочинів комунізму і рашизму;
- сприйняття комунізму, нацизму і рашизму через призму гуманістичних цінностей;
- висвітлення та засудження злочинів, учинених нацистським і комуністичним тоталітарними режимами в Україні, а також злочинів їхніх спадкоємців — рашистів;
- непокараність зла як запорука його відтворення у більших масштабах;
- імена та обличчя вбивць, які думали, що залишаться прихованими;
- емпатія до жертв, незалежно від давності скоєних проти них злочинів.

Проєкт реалізується ГО Svitarta за підтримки EVZ Foundation.

Партнери проєкту: Український інститут національної пам'яті, Zentrum für Historische Forschung Berlin, Lietuvos istorijos institutas, Галузевий архів Служби безпеки України, Меморіальний заповідник «Биківнянські могили», Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр», Архівний відділ Бучанської міської ради.

Інформація УЦВІГ

ДО КИЄВА ПОВЕРТАЮТЬСЯ КАМЕНІ СПОТИКАННЯ

Голова Українського центру вивчення історії Голокосту Анатолій Подольський поділився зі мною важливою новиною, актуальною особливо перед днями пам'яті жертв Бабиного Яру. З весни наступного року поновиться проєкт «80 каменів спотикання для Києва» (http://kyivstones.org/). Вже готові три нові історії пам'яті, що будуть викарбувані на київських вулицях у 2025 р.

Впевнена, що більшість мандрівників Європою бачили ці невеликі металеві знаки на тротуарах, з іменами загиблих у Шоа, врятованих, Праведників народів світу тощо. На знаку зазначено дату народження, дату арешту або депортації і місце депортації. Меморіальні камені зазвичай встановлюють біля місць, де мешкали жертви Катастрофи.

Камені спотикання — це міжнародна ініціатива, яку започаткував Гюнтер Демніг, німецький митець, у 1993 р. в Кельні. У Європі встановлено десятки тисяч таких меморіальних знаків.

В Україні вперше ці камені з'явилися у Рівному і Переяславі-Хмельницькому. «Цей проєкт покликаний вшанувати пам'ять усіх жертв нацизму — євреїв, сінті, рома, психічно хворих людей, переслідуваних за політичні чи релігійні погляди, примусових робітників — усіх, хто був переслідуваний чи вбитий націонал-соціалістами у період із 1933 р. по 1945 рік», — зазначено на сайті рівненського проєкту «Мнемоніка», який установив у 2018 р. в Рівному п'ять каменів спотикання, зокрема Праведнику народів світу Якову Сухенку.

У 2021 році, до 80-х роковин трагедії у Бабиному Яру, Український центр вивчення історії Голокосту встановив перші 10 каменів у столиці, загалом заплановано 80. Се-

ред уже встановлених — камінь на честь мого друга, врятованого з Бабиного Яру у дитинстві, Цезаря Каца, що пішов у засвіти. Його друге ім'я — Василь Михайловський.

Один із каменів, що стоїть на території мого рідного КПІ, присвячено викладачеві математики Георгію Бріфу, якого разом із дружиною Розалією закатували в Бабиному Яру.

Біля Театру Оперети встановлено камінь спотикання, що розповідає про священника Олександра (Вишнякова). Ось його біографія з сайту, створеного УЦВІГ: «В роду Вишнякових налічувалося 300 років спадкоємного священства. У період Першої світової війни о. Олександр був нагороджений солдатським Георгіївським хрестом. Мав великі розбіжності у поглядах з більшовиками, а отже і проблеми. Був репресований в 1930-роках, перебував в таборах ГУЛАГу (бухта Нагаєво). Повернувся із заслання в 1940 р. Був настоятелем Свято-Троїцького собору.

Незабаром після початку війни до Києва стали доходити звістки про знищення євреїв у Житомирі й Вінниці. Київські євреї зверталися до о. Олександра з проханням охрестити їх у православну віру. Батюшка охрещував євреїв і видавав їм свідоцтва про хрещення на церковних бланках. Так йому вдалося врятувати від розстрілу багато єврейських родин, зокрема піаніста Райського, соліста оперного театру Іванова, зубного лікаря Паїна з родиною, диригента Ракліна.

Після початку розстрілів у Бабиному Яру до отця Олександра прибіг сусід. Це був угорський єврей, у якого були дружина Сіма і троє дітей. Ще в перші дні війни отець Олександр охрестив усю його родину. Тепер німці відправили їх усіх до Бабиного Яру. Яну вдалось втекти. Він просив батюшку, щоб той дав свідчення перед німцями, що його родина хрещена в православ'ї.

Вдягнувши рясу та Георгіївський хрест, отець Олександр відправився до Бабиного Яру. Там він засвідчив перед німцями факт хрещення і розшукав майже всю родину.

У перших числах листопада 1941 р. його заарештували співробітники гестапо. 6 листопада архімандрита Олександра Вишнякова розстріляли в Бабиному Яру».

Я дуже рада, що проєкт «80 каменів спотикання для Києва» триває, і готова допомогти колегам у цій важливій роботі.

Маргарита Ормоцадзе-Яковлєва

Джерело: допис Анатолія Подольського у Facebook

НОВІ ВИДАННЯ ЦЕНТРУ

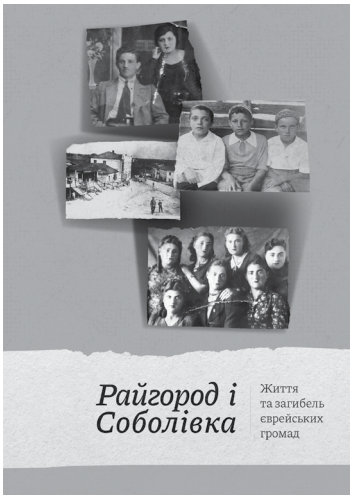

Райгород і Соболівка: життя та загибель єврейських громад / Наталія Дерев'янко. Київ : Український центр вивчення історії Голокосту, 2023. 137 с.

Багатовікову історію єврейських громад Райгорода і Соболівки — колись штетлів, а сьогодні сіл Вінницької області — було насильно обірвано під час німецької окупації 1941–1944 років. В історії довоєнного життя та вбивства євреїв у Райгороді і Соболівці досі залишається багато лакун, які намагається заповнити ця публікація.

Видання розраховано на істориків, краєзнавців, учителів, учнів і усіх, хто цікавиться історією України, рідного краю, Другої світової війни й етнічних меншин України.

НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

Ерешні Найду, Бікс Габріель та Мофідула Хоке. Від пам'яті до дії: посібник із меморіалізації у постконфліктних суспільствах / упоряд. І. Пошивайло. Київ : Вид-во Музею Майдану, 2019

Україна нині перебуває в активній фазі декомунізації та подолання наслідків русифікації, відновлення своєї історичної пам'яті, приспаної, спотвореної й винищуваної великодержавним шовінізмом Російської імперії, совєтським режимом та диктатурою путінської Росії, виборює не лише своє минуле, а й майбутнє у розв'язаній Москвою війні проти українців. Для України важливими є сучасна меморіалізація і музеєфікація цих драматичних подій. Посібник стану у пригоді для інституцій, організацій та окремих осіб, які вивчають питання презентації й меморіалізації травмувальної та «складної історії» в Україні.

Якубова Лариса. До свободи крізь вогонь: Україна проти рашизму. Київ : ТОВ «Видавництво Кліо», 2023.

Із 2024 року український народ мужньо протистоїть російській збройній агресії (від 24 лютого 2022 року — в умовах повномасштабної війни). Українці в доленосній битві світів випала історична місія підвести риску під пів тисячоліттям невимовної брехні й неодноразового відтворення імперії зла в нових історичних формах.

Нині українцям і решті світу важливо усвідомлювати, чим є путінська Росія, чим є російський «народ», які процеси лежать в основі сучасних подій і чи можливі їхні деконструкція та знешкодження.

У цій книжці, аналізуючи зародження та еволюцію «русского мира», авторка досліджує, зокрема: як Росія провалила завдання посттоталітарного транзиту й замість заліковувати рани комунобільшовизму перетворилася на новітню тоталітарну систему; якими є підвалини відродження російського імперіалізму і з яких компонент він складається; як відродження імперії стало новою-старою національною ідеєю Росії; як політтехнологія «русского мира» стала фундаментом рашизму; чому геноцид українців набув новітніх історичних форм; чому колективний

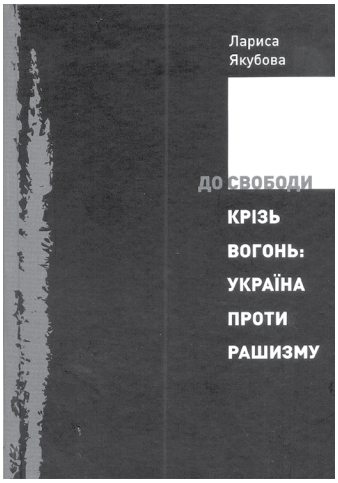

Путін розглядає Україну як фронт онтологічної битви Європи та Євразії; чи залишилися запобіжники для наростання масового мілітаристського психозу росіян; зрештою — як здолати онтологічне зло й надійно зачинити браму безодні.

Для широкого кола читачів в Україні та поза її межами.

ОГОЛОШЕННЯ

МУЛЬТИМЕДІЙНИЙ ВИСТАВКОВИЙ ПРОЄКТ «НА СТОРОЖІ СВЯТОЇ СОФІЇ»

З 18 вересня 2024 р. Музей історії міста Києва запрошує відвідати масштабний мультимедійний виставковий проєкт «На сторожі Святої Софії». Ця унікальна експозиція демонструє сучасну російсько-українську війну як наслідок багатовікового протистояння двох цивілізацій із абсолютно протилежними цінностями.

Експозицію побудовано на глобальних антитезах, що яскраво символізують основний посил проєкту: світло і темрява, мирне державотворення та імперська ідеологія, захист власної землі та загарбницькі кампанії, героїзм і нищість воєнних злочинів, гуманізм та жорстокість...

Проєкт складається з трьох тематичних просторів, які досліджують українську та російську цивілізацію, а також події оборони Києва у 2022 р. Виставка спонукає кожного до розуміння: за що бореться Україна, а за що — росія.

Адреса: вул. Богдана Хмельницького, 7, МВЦ Музею історії Києва.

Більше про проєкт за посиланням: http://surl.li/xnkqyj

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРА

1. Нові видання Центру.
2. Новини бібліотеки Центру.
3. Методичні розробки.
4 Оголошення.

Адреса редакції:
Український центр вивчення історії Голокосту
вул. Генерала Алмазова, 8, оф. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30
www.holocaust.kyiv.ua
e-mail: uhcenter@holocaust.kyiv.ua

Редакційна колегія:
Любов Кремінець
Анатолій Подольський
Олена Пазюк

Дизайн, комп'ютерна верстка:
Марина Кулікова